Venkatadhvarin
Shrīlakshmīsahsram

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00091109 9

BL
1225
L3V4
1904
v.8

THE

IOWKHAMBÂ SANSKṚIT SERIES;

A

ƖECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 104.

श्रीलक्ष्मीसहस्रम्

श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिविरचितम् ।

द्रावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितया
बालबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।
काशीस्थराजकीय संस्कृतप्रधानपाठशालायां
ाहित्यशास्त्राऽध्यापकेन मानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिणा स्वकृतया अवतरणानिः-
श्रेणिकया संभूष्य संशोधितम् ।

LAKSHMISAHASRA

BY

VENKATÂDHVAR

WITH THE

COMMENTARY CALLED BÂLABODHINI, BY
Srinivâsa Pandit or Ravji Mahârâja.

EDITED WITH AVATARANIKAS BY
Râma Sâstri Tailanga,
PROFESSOR, GOVT. SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

FASCICULUS VIII.

ƖLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY
CHOWKHAMBÂ SANSKṚIT BOOK-DEPÔT:
BENARES.
AGENTS:—OTTO HARRASSOWITZ LEIPZIG:
PAṆḌIT JYESHṬHÂRÂMA MUKUNDJÎ, BOMBAY.
Printed by Harî Dâs Gupta, Proprietor,
AT THE VIDYÂ-VILÂSA PRESS,
BENARES.

Price Rupee One.

Registered According to Act XXV. of 1867.

LIBRARY
JUL 26 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

BL
1225
L3V4
1904
V.8

॥ श्रीः ॥

-*-

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्त्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तबकः—१०४

अस्यार्थः । अत्र सर्वेषु पादेषु तृतीयः षष्ठश्च वर्ण एको भवति, तथा प्रथमपादगौ यौ मध्यमौ चतुर्थपञ्चमौ तावेवान्त्यपादे चतुर्थपञ्चमौ वर्णौ दृश्येते, तथा पूर्वार्धान्त्यगाः चत्वारः पञ्चमादिवर्णाः द्वितीयाऽर्धवाचने व्युत्क्रमेण भवन्ति, तथा प्रथमद्वितीयपादयोस्तथा तृतीयचतुर्थपादयोश्च द्वितीयं वर्णैक्यं भवति, इति मुरजबन्धलक्षणोद्धारो ऽत्रस्थः । अन्यत्राऽस्य बहवो भेदाः सन्ति इति दिक् ॥ २१ ॥

सजातीयनिरन्तरयमकचित्रम् —

काकाननदे देवि विपापा ऽहह भूभू-
रारादद‍रा राममना नाम महे हे ।
यायाम मखे खेददनानाऽघघनाऽऽना
त्वं त्वङ्ग गदादावव‍नी नीततमा मा ॥ २२ ॥

काकेति । हे काकस्य काकाऽसुरस्य अननं प्राणनन्ददाति सा तत्सम्बुद्धौ । अन प्राणने इत्यस्माद्भावे ल्युटि आतो ऽनुपसर्गे क इति कप्रत्ययः । अङ्ग देवि ! हे द्योतने ! खेदमायासं ददाति तैर्नानाऽघैर्बहुपातकैर्घनाः पूर्णा वयं मखे ना निषेधे यायाम

---

२२ हे काकाऽननदे ! (काकस्य जयन्तस्य अननं जीवनं ददाति तथाभूते !) देवि ! महे (तवोत्सवरूपे) मखे (यागे) आराद् दूराद् (वयं) यायाम नाम (निश्चयेन गच्छेम) तु (हि, यतः) अङ्ग (सम्बुद्धौ,) मा (लक्ष्मीनाम्नी) भूभूः (भुवः सकाशाद्भवति तथा भूमिजा) राममनाः (रामैकचित्ता) अदरा (भयरहिता) खेददनानाऽघघनाना (खेददैर्दुःखदैर्नानाविधैरघैः पापैर्घनानाम् आना सञ्जीविका, आनयतेः पचाद्यच्,) नीततमाः (अपनीताऽज्ञाना) त्वं गदादौ (आमयादौ) अवनी रक्षिका (भवसि) इति सजातीयनिरन्तरयमकचित्रेणाह ।

न गच्छामः किं तु नाममहे त्वदभिधोत्सवे आराच्छीघ्रं यायाम प्राप्नुमः त्वन्नामग्रहणमेव कुर्म इत्यर्थः । अतः भुवः सकाशाद्भर-ति सा भूभूः तथा विगतं पापं यस्याः सा तथा नीतन्तमो यया सा अहह अद्भुते । नास्ति दरो भयं यस्याः सा रामे मनो यस्याः अतः गदादौ रोगाऽऽदौ अवनी रक्षणकर्त्री । अत्र रक्षणादावित्य-स्मादर्तिसृधृधम्यम्यश्यवितृभ्यो निरित्युणादिसूत्रेण कर्तरि निः । कृदिकारादक्तिन इति ङीप् । मा माता त्वं भवेति शेषः । सरला वृत्तम् । इदं सजातीयनिरन्तरयमकचित्रम् ॥ २२ ॥

अथ गरुडगतिचक्रबन्धो ऽयं लिख्यते—

मारमाता ऽहिमात्युग्ररविमा हितभाग्रमा ।
मानिता विधिभीतानां धूतदुर्गत्युरुश्रमा ॥ २३ ॥

मारेति । हि यस्माद्विधेर्दैवाद् ब्रह्मणो वा भीतानां धूता नाशिता दुर्गतिर्दारिद्र्यं तद्धेतुका उरवः श्रमा यया सा पुनर्मा-निता तथा उग्ररविवत् मा श्रीर्यस्याः सा । मा स्त्री माने मृतौ वेलामेधाश्रीमश्रमातृषु इत्येकाक्षरः । हितानतुकूलान् भजति सा मारस्य माता रमा भाति शोभते इत्यर्थः । तल्लक्षणम् ।

मध्ये स्यात्प्रथमादिद्यन्तरपङ्क्त्यक्षरस्पृगेवोर्ध्वम् ।
गरुडगतिचक्रबन्धो द्व्यर्धे द्व्यन्तैकगास्त्रिमण्डलकः ॥

---

२३ मारमाता (कामजननी) अहिमात्युग्ररविमा (अहिमे ग्री-ष्मे ऽत्युग्रस्य रवेर्मा शोभेव शोभा यस्यास्तथाभूता) हितभाक् रमा मानिता (आहता सती) विधिभीतानां (दुर्दैवभीतानां) धूतदुर्ग-त्युरुश्रमा (धूतो निरस्तो दुर्गतेर्दारिद्र्यस्य नरकस्य वा उरुर्महान् श्रम आयासो यया तथाभूता भवति) इति गरुडगतिचक्रब-न्धेन वदति ।

अस्योद्धारः। मध्ये प्रथमाद्यक्षरपञ्चकमित्यर्थः। ऊर्ध्वं मण्डलमित्यर्थात् द्वे अन्तरे मध्ये पङ्क्त्यक्षरः अयं गरुडगतिचक्रबन्धो ज्ञेयः। प्रकृते रहि इत्याकारके स्पृशति तादृशः द्व्यर्थे द्वितीयाऽर्थे इत्यर्थतो ऽवसेयं द्वयोरक्षरयोरन्ते मध्ये एकम् अर्थात् मध्यगतमक्षरं स्पृशति तादृशः, त्रीणि मण्डलानि यस्मिन् तादृशः गरुडगतिचक्रबन्धो भवति। मध्यस्थमण्डलद्वयाऽपेक्षया बाह्यं मण्डलं गरुडगतिबन्धमहादित्यर्थाऽनुगम इत्युद्धारः॥ २३॥

चतुरङ्गतुरगबन्धः—

पामराऽज्ञानतरिका छाया या संमता ऽतुला।
तापनोदनहासैका रमा नतधुरा ऽवतात्॥ २४॥

पामरेति। पामराणां प्राकृतानाम् अज्ञानसिन्धुतरणे तरिका नौकेव अतुला निरुपमा छायेव संमता एवं तापस्य नोदनो हासो यस्याः सा एका नतानां भक्तानां धूर्भारो यस्यां सा। 'ऋक्पूरब्धूः'रित्यप्रत्ययः। रमा माम् अवतात्। चतुरङ्गतुरगबन्धोऽयम्। तल्लक्षणम्।

आद्यकोष्ठसमायुक्तमुत्तराधर्यतः स्थितम्।
तिर्यक्पाङ्क्चतुष्कं यत्तत्तुरङ्गपदं विदुः॥
अर्थः।

---

२४ पामराऽज्ञानतरिका (पामरा ये ऽज्ञाना ज्ञानशून्यास्तेषां तरिका, भवसागरोत्तरणनौका) या ऽतुला (निरुपमा) च्छाया (कान्तिरूपा, रक्षारूपा वा) संमता, पापनोदनहासा (पापनोदनः पापनाशको हासो मन्दस्मितं, प्रसाद इति यावत्, यस्यास्तथाभूता) नतधुरा (नतानां नम्राणां धूः रक्षणभारो यस्याम् एवंविधा) या रमा (सा लक्ष्मीः) अवतात्।

अष्टकोष्ठयुततिर्यक्पङ्क्तिचतुष्टयम् अधोऽधः स्थितमिति द्वात्रिंशत्कोष्ठेषु सव्यादिक्रमेण श्लोको वाचनीय इत्युद्धारः । अत्र

तुरङ्गपदविन्यासे ऽश्वगत्या पद्यमुद्भवेत् ।
प्रतिपादं पृथक्स्थानं तत्तुरङ्गपदं विदुः ॥

इति तल्लक्षणम् ।

अत्र बुद्धिबलक्रीडायां प्रसिद्धहयगत्या वाचनेनैकैकमक्षरमादाय श्लोक उत्पद्यते इत्यर्थः ॥ २४ ॥

स यथा ।

तुरङ्गपदोद्धृतश्लोकस्तु—

पापसंहारिका रातु मनोज्ञा नतसंमता ।
ज्ञानयामा दयाज्ञाता ऽच्छा ऽमाया ऽपापराऽऽदरा ॥२५॥

पापेति । इदं चतुरङ्गतुरगबन्धचित्रम् । पापानां संहारिका मनोज्ञा नतानां संमता ज्ञानस्य यामा प्राप्तिर्यस्याः सा दयया ज्ञाता विख्याता अच्छा स्वच्छा अपापं पुण्यं राति दत्ते सा नास्ति दरो यस्याः सकाशात्सा या प्रसिद्धा मा रमा रातु ददातु भुक्तिमुक्ती इति शेषः ।

श्लोकोद्धारक्रमस्तु आद्यकोष्ठस्थपाऽक्षरमारभ्य प्रथमपादः, द्वितीयकोष्ठस्थमकारमारभ्य द्वितीयः पादः, ततस्तुर्यकोष्ठस्थ-

---

पापसंहारिका मता (इष्टा) ज्ञानयामा (ज्ञानस्य यामो विस्तारो यस्यां सा) दयाज्ञाता (दयया प्रसिद्धा) अच्छा (स्वच्छा) अमाया (निष्कपटा) अपापराऽऽदरा (अपापं पुण्यं राति ददाति तथाभूत आदरो यस्याः सा लक्ष्मीः) अज्ञानतसम् (अज्ञानं तस्यति उपक्षिणोति, क्षिपति, अज्ञानशून्यमिति यावत्) मनः रातु (ददातु) इति तुरगपदबन्धेनाह ।

ष्ठाक्षरमारभ्य तृतीयः पादः। पुनर्द्वितीयपङ्क्तिप्रथमकोष्ठस्थच्छाकारमारभ्य चतुर्थः पादः। एवंरीत्या श्लोकान्तरमुत्पद्यते ऽतः तुरङ्गपदाख्यं चित्रमिदम् ॥ २४ ॥

सर्वतोभद्रम्—

रमा सदा दासमारमानदा ऽऽननदानमा ।
सदाशया ऽयाशदासदानयागगयानदा ॥ २५ ॥

रमेति। सदा सर्वदा दासे मारस्य मानमभिमानं यद्वा दासस्य मारमानं च द्यति खण्डयति सा। दो ऽवखण्डनइत्यस्मादातो ऽनुपसर्गइति कः। अननं प्राणनं ददाति स आनमो नमस्कृतिर्यस्याः सा। णम प्रह्वत्वे शब्दे इत्यस्माङ्घञि नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः । सन् शोभनः आशयो ऽभिप्रायो यस्याः सा अयस्य शुभाऽऽवहविधेः आशा इच्छा येषां तेषां दासानां भक्तानां दानं विश्राणनं यागश्च ताभ्यां गम्यते प्राप्यते तत्। गमेर्ड इति डप्रत्ययः। यद्यानं विमानं तत् ददाति सा तत्तत्प्रवर्तिकेत्यर्थः। सा रमा लक्ष्मीः अस्ति इत्यर्थः। अत्र पद्यगतपादचतुष्टयस्य सर्वतो भ्रमणात्सर्वतोभद्राख्यमिदं चित्रम् । तदाह दण्डी। तदिदं सर्वतोभद्रं भ्रमणं यदि सर्वत इति। अस्याऽर्थः ।

———

२५ मानदा (संमानप्रदा) आननदानमा (आनने मुखे दानमा दानलक्ष्मीर्यस्याः) सदाशयाऽऽयाशदा (सन् आशयो ऽभिप्रायो येषां ते सदाशयास्तेषामायाशदा, स शयोरैक्यादायासदा, भवश्रमविनाशिनी) सदानयागगयानदा (दानयागाभ्यां सहिताः सदानयागाः दानिनो यज्वानश्च, तान् गच्छति तथाभूतं यद्यानं गतिस्तत्प्रदा, दानियज्वप्राप्यगतिदायिनीति यावत्) रमा सदा दासं (माम्) आर (प्राप) इति सर्वतोभद्रचित्रेणाह ।

चतुष्कोष्ठे चतुरङ्गबन्धक्रमेण आद्यपङ्क्तिचतुष्टये पादचतुष्टयं विलिख्य अनन्तरं पङ्क्तिचतुष्टये ऽपि अधः क्रमेण पादचतुष्टयलेखने प्रथमासु चतसृषु पङ्क्तिषु प्रथमः पादः सर्वतो वाच्यते । एवं द्वितीयतृतीयतुर्यपङ्क्तिषु द्वितीयतृतीयचतुर्थपादा वाच्यन्ते । इति उद्धारो ज्ञेयः ॥ २५ ॥

त्रिस्वरम्—

समर्थयस्व सकलक्षितिस्थितिविनिर्मितिम् ।
मुमुक्षुद्युद्रुरुरुमुत्समुद्रदुहितः स्वयम् ॥ २६ ॥

समर्थयस्वेति । हे समुद्रस्य दुहितः ! मुमुक्षूणां द्युद्रुः कल्पद्रुभूता उरुमहती मुद्यस्याः ऽसा त्वं सकलायाः क्षितेः स्थितेः पालनस्य विनिर्मितिं निमाणं स्वयं समर्थयस्व कुरु । अत्राऽकारेकारोकाराणां पादत्रये सत्त्वात्त्रिस्वरचित्रम् ॥ २६ ॥

एकस्वरम्—

पारावाराज्जाता माता
ऽपायात्पायात् त्रासाद्दासान् ।

---

२६ हे समुद्रदुहितः ! (सागरकन्ये !) मुमुक्षुद्युद्रुः (मुमुक्षूणां मोक्षरूपाभीप्सितदानेन कल्पवृक्षरूपा) उरुमुत् (महानन्दा त्वं) स्वयं सम्पूर्णायाः पृथिव्याः स्थितेः पालनस्य विनिर्मितिं निर्माणं समर्थयस्व (कुरु) इति अकारेकारोकाररूपाऽच्त्रितयमात्रघटिततया त्रिस्वरनाम्ना चित्रेणाह ।

२७ साराऽऽकारा (सारभूताऽऽकारा) राजास्या (चन्द्रमुखी) नाग ऽगाऽऽप्ता (नागाऽगं फणिशैलम् आप्ता प्राप्ता सती) साऽऽकारा (मूर्तिमती) ख्याता (प्रसिद्धा) पारावारात् (समुद्रात्) जाता

सारा॒ऽऽकारा राजाऽऽस्या ख्या-
ता साकारा नागाऽगाऽऽप्ता ॥ २७ ॥

पारेति । पारावारात्समुद्राज्जातोत्पन्ना पुनः राकां राति गृह्णाति सः राकाराः । क्विबन्तमेतत् । तत्स्थ इत्यर्थः । सचाऽसौ राजा चन्द्रश्च तद्वदास्यं यस्याः सा पुनः साकारा सदेहा नागागं वृषाऽचलप आप्ता ख्याता मा माता अपायभूतात्त्रासाद्दासान्पायात् रक्षतु । अत्र पद्ये एक आकारस्वरः अत एकस्वरचित्रम् । विद्युन्मालावृत्तम् ॥ २७ ॥

त्रिव्यञ्जनम्—

रमे रामे मुरारातेर्मारमातरतीतरे ।
ततं तिमिरमेतत्तु मतितोऽतितरामि ते ॥ २८ ॥

रमे इति । मुरारातेः रामे ! रमे ! इतरद् द्वयमतिक्रान्ता ऽतीतरा । 'अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे, इति समासः । तत्संबुद्धौ हे मारस्य मातः ! ते तव मतेर्बुद्धेरिति मतितः ज्ञानादिति यावत् । एतत्ततं विस्तृतं तिमिरम् अहम् अतितरामि । इदं त्रिव्यञ्जनचित्रम् ॥ २८ ॥

माता (जननी रमा) अपायात् (हानिरूपात् हानिप्रदादिति यावत्) त्रासाद् (संसारभीतेः) दासान् पायात् । इति श्लोकस्य आकारमात्रघटितत्वेन एकस्वराख्येन चित्रेणाह ।

२८ हे मुराऽरातेः रामे ! (मुराजित्पत्नि !) मारमातः ! (प्रद्युम्नजननि) अतीतरे ! (अतिक्रान्ता इतरे इतरा वा यया तत्सम्बुद्धौ सर्वातिशायिनि !) रमे ! ततम् (विस्तृतम्) एतत् तिमिरम् (अज्ञानम्) ते मतितः (त्वद्दत्तया शुद्धया बुद्ध्या, त्वद्रूपज्ञानेन वा) अतितरामि (उल्लङ्घयामि) इति श्लोकस्य तकारमकाररेफरूपहल्त्रितयघटितत्वेन त्रिव्यञ्जनाभिधेन चित्रेणाह ।

द्विव्यञ्जनम्—

काले काले ऽलौकिकैककोले कालालके लल।
कलिकीलालकल्लोलाऽऽकुललोकाऽऽलिला किल॥२९॥

काले इति। कालाः कृष्णवर्णा अलका यस्यास्तत्संबुद्धौ कलिरूपस्य कीलालस्योदकस्य कल्लोलैः आकुलानां व्याप्तानां लोकानाम् आलिं पङ्क्तिं लाति कृपया गृह्णाति सा। आतोनुपसर्गे क इति कः। महत्सूल्लोलकल्लोलौ इत्यमरः। अलौकिकः यः एककोलः वराहरूपः तस्मिन् काले काले तत्तत्समये लल क्रीडस्व इत्यर्थः। लड विलासे इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट्। इदं द्विव्यञ्जनचित्रम्॥ २९॥

एकव्यञ्जनम्—

रुरोररेररुरुरोरुरूरुरुरोररे।

---

२९ हे कालाऽलके! (नीलकचे! कलिकीलालकल्लोलाऽऽकुललोकाऽऽलिला (कलिरेव कीलालं जलं तस्य ये कल्लोला महातरङ्गास्तैराकुला ये लोकास्तेषाम् आलिम् पङ्क्तिम् लाति आदत्ते तथाभूता, कलिकलुषितजनरक्षिकेति यावत्, त्वम्) काले (कृष्णवर्णे) अलौकिकैककोले (अलौकिको लोकोत्तरो य एकः कोलो वराहस्तस्मिन्, दिव्यवराहरूपे कृष्णे) काले (योग्यावसरे) किल (निश्चयेन) लल (क्रीडस्व) इति श्लोकस्य ककारलकाररूपव्यञ्जनद्वयघटिततया द्विव्यञ्जनाख्येन चित्रेणाह।

३० रे रे! अर (नास्तिः धनं यस्य तथाभुत, अकिञ्चन!) आरेरा (अरीणां समूह आरं, तदीरयति कम्पयति तथाविधा) ररेरा (रं धनं राति ददाति इरा वाग् यस्याः सा, धनप्रदवाग् वरदेति यावत्) अरेरारिः (अरं शीघ्रम्) ईरते, गच्छन्ति अरयो यस्याः सा, पलायितशत्रुः) इरारिरा (इरां भूमिम् आरिणी प्राप्ता राः वैभवो यस्याः

रे रेऽरारेरारररेरारेरारिरिरारिरा ॥ ३० ॥

रुरोरिति। अस्य पञ्जिका। रुरोः अरेः अरुः उरोः उरूरुः उः उरोररे रेरे अरारेः आर ररेरा रे रारिः इरारिरा। अस्याऽर्थः। उरू पीवरे ऊरू सक्थिनी यस्याः सा उः लक्ष्मीः उरोर्महतः अरारेः अराः शीघ्रगामिनः पलायमाना अरयो रिपवो यस्य तस्य। यद्वा अरं चक्रं तन्नामा चक्रवाकः तस्याऽरिः शत्रुः शापदानात्। चक्रवाकस्य श्रीरामेण शापो दत्त इति आर्षरामायणादौ प्रसिद्धम्। उरोर्मृगस्य मारीचस्य अरेः श्रीरामस्य उरः वक्षः तदेव अररं कपाटं विस्तीर्णत्वात् तत्र आर प्राप जगत्क्षेमार्थम्। सा कथम्भूता? इरारिरा इरा जलं तस्याऽरिः शत्रुः शोषकत्वादग्निः, यद्वा इरा अरिर्यस्य तमग्निं राति सः स्वप्रवेशेन गृह्णाति सा। लङ्कायां लोकप्रत्ययार्थमग्निं प्रविष्टवतीत्यर्थः। अरुः नास्ति रुर्भयं यस्याः सकाशात् सा साऽपराधे ऽपि जने दयालुत्वात्। किं च ररेरा रं धनं राति ददाति तादृशी इरा वाक् यस्याः सा वरदेत्यर्थः। सत्यामेतादृश्यां जनन्यां रे कवे! त्वं रारिः रः अग्निः तद्वज्जाज्वल्यमानाः अरयः कामादयो यस्य तादृशो ऽसि। रे रे शिव इति खेदद्योतनम्। तस्मात्तां दयालुस्वभावां द्रुतं शरणं याहि मुक्तो भवेति भावः।

सा) उरूरुः (उरू पीनौ ऊरू यस्याः सा) उः (लक्ष्मीः) अरुरुरोः (अरुषा व्रणेन उरोर्महतो ऽतिक्रूतव्रणस्य) रुरोः (हरिणस्य मारीचस्य) अरेः (रामस्य) अथ वा—अरुरुरोः (व्रणविधाने महतः) रुरोः अरेः (हरिणारेः सिंहस्य, नृसिंहस्य) उरोऽरर (उरोरूपे वक्षोरूपे अररे कपाटे) आप प्राप्रेति, श्लोकस्य रेफमात्रघटितत्वेन एकव्यञ्जनाख्येन चित्रेणाह।

आत्मोपदेशो ऽयम् । रः स्मृतः पावके तीक्ष्णे । अरे शीघ्रे च चक्राङ्गे शीघ्रगे पुनरन्यवत् । इरा भूवाक्सुराम्बुषु । इति मेदिनी । तीक्ष्णे वैश्वानरे कामे रः स्वर्णे जलदे धने । रीर्भ्रमे रुभेये सूर्ये इत्येकाक्षरः । रा दाने ला ऽऽदाने चेति । इदमेकव्यञ्जनचित्रम् ॥ ३० ॥

एकव्यञ्जनम्—

मा मा मम ममे ऽमामा मामो ऽमूमाममे ऽममे ।
मामा मे ऽमी ममे ऽमामा मा ममोममामि मे ॥३१॥

मेति । अस्य पदच्छेदः । मा मा मम ममे अमामा मामः अमूम् आममे अममे मामा मे अमी ममे अमामाः मा ममोमम् अमामि मे । अस्यार्थः । मम मा माता मा श्रीः ममे मं विषं तद्वद् दुःसदः मः समयो यत्र संसारे मरणकाले वेत्यर्थः । अमामा अमा सह अमति गच्छति सा सध्रीची हितकारिणी स्यात् न त्वन्या, यत्रस्मात् मामः मया प्रमाणत्वेन अमति गच्छति चरति स वेदः अमूं श्रियमेव अममे निर्ममे मोक्षविषये आममे ऽभिहि-

---

३१ मम मा (मज्जननी) मा (लक्ष्मीः) ममे मस्य विषस्य मा शोभेव शोभा यस्य तादृशे विषोपमे संसारे) अमामा (अमा सह अमति गच्छति तथाभूता, सहकारिणी) मामः (मां प्रमाम् अमति प्राप्नोति तथा, प्रमाणभूतो वेदः) अमूं (लक्ष्मीम्) आममे (उक्तवान्) मे (मम) अमी अमाऽमाः (सहचराः) मा (न सन्तु) हे ममे ! (मश्चन्द्रस्तस्येव मा कान्तिर्यस्यास्तथाभूते !) (अहं) ममोममः (मः ब्रह्मा, मः शिवः, उमा गौरी, (तेषां समाहारः, तत्त्रितयमपि) मा अमामि (न व्रजामि) इति श्लोकस्य मकारमात्रव्यञ्जनघटिततया, पूर्वोक्ताभिधेन चित्रमाह ।

तत्रान् एतत्प्रसादमन्तरेण मोक्षो न भवतीति भावः। अतो ऽहमपि तामेव शरणं गच्छामि नान्यत्र सज्जे इत्याह। मे मम अमी अमामाः अमा सह अमन्ति भुञ्जते ते कलत्रपुत्रादयः सहचारिणो मित्रवर्गाश्च मा मा भूवन्, किं बहुना हे ममे! म-श्चन्द्रस्तद्वन्मा कान्तिर्यस्याः। यद्वा मस्य ब्रह्मणः मे जननि हे ममे! रमे! अहं स्वहितार्थं ममोमं मः ब्रह्मा मः शिवः उमा चै-तेषां समाहारस्तत् त्वमपि मा अमामि न व्रजामि किं पुन-रन्यान्। अम गतिभोजनशब्देषु। मो मये समये ऽपि स्यात् विषे च मधुसूदने। मः शिवश्चन्द्रमा वेधा इति मेदिन्येकाक्ष-रमाले। माङ् शब्दे इति धातुः। इदमप्येकव्यञ्जनमेव चित्रम्॥३१॥

व्यञ्जलिविपर्ययमकसर्वतोभद्रम्—

मामानमामानमामामानमाननमाऽनमा।
नमानमामानमानमानमाननमानमा॥ ३२॥

मामानमेति। मात्र आनम अमानमाम् आमानमाननमा अ-

---

३२ हे अन! (मत्प्राण!) आनमाः (आ ईषत् नमः अन्नं यस्य तादृशो दरिद्र इति यावत्) (त्वं) अमानमाम् (अपरिमितका-न्तिम) मां (लक्ष्मीम्) आनम (नमस्कुरु) (या) आमानमाननमा (आ समन्तात् मानं प्रमाणं यस्य तस्य मस्य चन्द्रस्येव आननमा मुखकान्तिर्यस्यास्तादृशी) अनमा (परान् अनमन्ती सर्वोत्कृष्टेति या-वत् तथा वर्तते) एवं हे अन! त्वं) मानमाननं (मानं मानयन्तं मा-निनं) मा मा नम (नैव नमस्कुर्याः) इति श्लोकस्य अकाराऽऽका-रमकारनकारमात्रघटिततया व्यञ्जलविपर्ययमकसर्वतोभद्राख्येन चित्रेणाह।

नमा नमान मा मा नम अन मानमाननम् आनमाः । अर्थः । हे नमान ! नास्ति लोकेषु मानः सत्कारो यस्य तादृश, नशब्देन समासः । हे अन ! हे मम प्राण ! त्वम् आनमाः ईषत् नमः अन्नं यस्य सः दरिद्रो ऽसीति कृत्वेत्यर्थः । 'नमः सत्यं नमः आयुः, इति निघण्टौ अन्ननामसु पाठात् । अमाना मानरहिता अपरिमिता मा कान्तिर्यस्यास्तां मां मातरं श्रियम् आनम नमस्कुरु । कीदृशी सा ? या आमानमाननमा आ समन्तात् मानं प्रमाणं यस्य पूर्ण इत्यर्थः । तादृशो यो मश्चन्द्रः तद्वत् आननमा मुखशोभा यस्याः सा, किं च अनमा अन्यान्प्रति न नमति सा परमेश्वरीत्वात् । परम् अं वासुदेवं नमति सा च वर्तते इति शेषः । पुनः हे अन! त्वं मानमाननं मानः गर्वः ईश्वरो ऽहमहं भोगी सिद्ध इत्याद्याकारकः स एव माननं सदा मननविषयो यस्य । स्वार्थे अण् । तं श्रीमदोद्धतं मा मा नम नैव नमस्कुर्याः । श्रीप्रसादेन ऐहिकाऽऽमुष्मिके उभे अपि कामने सेत्स्यत इति तामेव भज न देवतान्तरं सेवस्व इति भावः । इदं अज्द्वयेन अकाराऽऽकाररूपेण रलद्वयेन मन इत्याकारकेण च यमकचित्रेण युक्तं तत्सर्वतोभद्राऽऽख्यं चित्रमपि भवतीति ज्ञेयम् ॥ ३२ ॥

द्विव्यञ्जनैकस्वरम्—

मायामायामायामाया
मायामायामायामाया ।

———

३३ (या) मा (माना) मा (लक्ष्मीः) माया (हरिशक्तिरूपाऽस्ति) (तस्याः मायाः (लक्ष्म्याः) माया (कृपा) मायामायामाय (माया अविद्यैव आमो रोगस्तस्य आयामो दैर्घ्यं तस्मै, अविद्याविघातायेति यावत्) अमाया (निश्चला) यामायामा (यमः काक एव या-

मायामायामायामाया
मायामायामायामाया ॥ ३३ ॥

मायेति। मा या माया माया मायामायामाय अमाया मायामायामायामायामा यामामायामा याम आयामायाः। या मा जगन्माता मा श्रीः माया भगवतश्चिच्छक्तिरूपा वर्तते तस्याः मायाः श्रियः माया कृपा मायाश्रितानाम् अविद्या एव आमः रोगः तस्य य आयामो दैर्घ्यं तस्मै तं विनाशयितुमित्यर्थः। क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन इति तुमुनि चतुर्थी। अमाया निष्कपटा। कथमेतदवगम्यते? इति चेदाह। यामायामा यमः काकः स एव यामः तत्राऽऽयामो विस्तारो दृष्टो यस्याः सा। ननु काकस्येन्द्रत्वात्तदनुरोधेन तत्राऽनुग्रहो ऽभूदिति चेन्मैवम्। यामायामायामायामा संयमः अयः शुभावहो विधिश्च तयोर्नास्ति माया बुद्धिर्येषां तान्मानसकायिककर्ममन्दानमत्यनुसरति सा सर्वमन्दानुजिघृक्षुरित्यर्थः। अम गत्यादिष्वस्मात्पचाद्यच्। अतो वयं आयामायाः आयेषु धनादिष्वमाय निर्ममाः सन्तः तामिति शेषः। याम शरणं व्रजेम। यमः काले च यमजे ऽप्यहिंसादिषु पञ्चसु। संयमे यमने ध्वाङ्क्षे यामौ प्रहरसंयमौ। स्यान्माया शाम्बरी क्रिया, दम्भो बुद्धिश्चेति मेदिनी।

मस्तत्रायामो विस्तारो यस्याः, (जयन्तरक्षकत्वात्) यामायामायामा (यामः संयमः, अयः शुभावहो विधिः, तयोर्नास्ति माया बुद्धिर्येषां तान् अमत्यनुगच्छति तादृशी, मन्दजनानुग्राहिका भवति) (अतो वयम्) आयामायाः (आयेषु लाभेषु अमाया निःस्पृहाः सन्तः) याम (तां शरणं गच्छाम) इति श्लोकस्य आकारमकारयकारमात्रप्रटिततया द्वित्र्यञ्जनैकस्वराख्येन चित्रणाह।

समत्वाऽभिधायी मायाशब्दस्तु प्रसिद्ध एव। इदं द्विव्यञ्जनैकस्वर-चित्रम्। विद्युन्मालावृत्तम् ॥ ३३ ॥

अथ अष्टदलपद्मम्—

मा सा रक्षा परस्याऽवनगगगनवत्याघुणस्वाशहेमा
माहेशस्वास्थ्यनाकादिपददपदित्यर्थयन्ती हताऽऽमा ।
माता हन्तीति सूतिं रचितततचिरस्थानुकूल्यावनामा
मानावल्या प्रकृष्टं परममरमप्रीतिरक्षारसा ऽमा ॥३४॥

सामेति । या परस्य विष्णोः अवनं रक्षणं गच्छाति तत् गगनम् अवकाशः विद्यते यस्याः सा रक्षा रक्षणशक्तिः विष्णु-कर्तृकरक्षणभूमनित्यसंयोगिनीति यावत् । पुनर्घुणान्कीटविशे-षानभिव्याप्य ये स्वाशा द्रव्याद्याशास्तेभ्यः हेम सुवर्णं यस्याः

---

३४ (या सा) परस्य (परमपुरुषस्य हरेः) अवनगगगनवती (अवनं रक्षणं तद्गच्छति तथाभूतं यद्गगनम् अवकाशस्तद्वती) रक्षा-(रक्षणशक्तिः, हरेर्जगद्रक्षणसहायिनीति यावत्) आघुणस्वाश-हेमा (घुणपर्यन्तं शोभना आशा येषां तेषां हेम सुवर्णं यस्याः स-काशात् (सर्वाशापूरिका) माहेशस्वास्थ्यनाकादिपददपत् (म-हेशसंबन्धि यत् स्वास्थ्यं स्वर्गादिपदं च तद्दं तत्प्रदं पद् अङ्घ्रि-र्यस्याः) इति अर्थयन्ती (अर्थसंपादिका) हताऽऽमा (हतः आमो रोगो यया सा) माता सूतिं (जन्म) हन्ति इति (हेतोः) रचि-ततताचिरस्थानुकूल्याऽवनामा (रचितं विहितं ततं विस्तृतं चिरस्थं स्थिरम् आनुकूल्यं येन तादृशो ऽवनामो नमस्कारो यस्याः) सा (मा) मानावल्या ऽमा (मानसमूहेन सह) उत्कृष्टं यथा तथा पर-मम् (अत्यन्तम्) (अमरपप्रीतिरक्षारसा (अमरपस्य देवेन्द्रस्य प्री-तिरक्षायां रसः प्रीतिर्यस्यास्तादृशी अस्तीति अष्टदलकमलबन्धेन को-णाक्षरैः सिद्धेन "रघुनाथसूनुकृतिरित्यङ्केनालङ्कृतेनाह ।

सकाशात् क्षुद्रादिब्रह्मान्ततत्तदैहिकपूरणीत्यर्थः। किमैहिकपूरणेन? न हि, तर्हि महेशस्येदं माहेशं यत्स्वास्थ्यम् ऐश्वर्यं नाकादिस्वर्गादिपदं च दत्तः इति ददे। दद दाने इत्यस्मात्पचाद्यच्। ईदृशी पदी चरणौ यस्याः सा शिवब्रह्मेन्द्राद्यैश्वर्यदात्री इत्यर्थः। किमेतावदेव? न हि, तर्हि या सूर्ति जनिं हन्ति नाशयति सा मोक्षमपि ददातीत्यर्थः। इति जनानाम् अर्थयन्ती अर्थं सम्पादयन्ती। अर्थशब्दात्तत्करोतीति णिजन्ताच्छतरि रूपम्। नन्वेतादृश्याः सेवादौष्कर्यं स्यादिति चेन्नेत्याह रचितं कृतं ततं विस्तृतं चिरस्थं चिरस्थायि आनुकूल्यं येन तादृशः अवनामो नमस्कारो यस्याः सा नमस्कारमात्रानुग्राहिणीत्यर्थः। पुनर्या परमं यथा स्यात्तथा अगरपः देवपालको विष्णुः तत्र प्रीतिरक्षायां रसो यस्याः विष्णौ परमप्रीतिमतीत्यर्थः। न विद्यते मा मानं यस्याः सा प्रमाणाऽगोचरेत्यर्थः। 'यतो वाचो निवर्तन्ते, इत्यादिश्रुतेः। इति हेतौ, अतः हतो गतः आमः दोषो यस्याः सा निष्कलङ्केत्यर्थः। माता मा लक्ष्मीः मानावल्या सन्मानपङ्क्त्या अमा सह प्रकृष्टं यथा स्यात्तथा जयत्विति शेषः। इदं पदार्थभक्तिनिविष्टदलन्यासं कोणास्पृष्टकर्णिकं दलाग्रभागेषु "रघुनाथसूनुकृति"रिति कविनामाङ्कितमष्टदलपद्मचित्रम्। लक्षणं तु—

पादेषु प्रथमान्त्यैक्यं पादोपान्त्याऽक्षरद्वयम्।
पादान्तरद्वितीयादितृतीयं चेद्विपर्ययात्॥
अष्टमादित्रयं वाच्यं गत्यागत्या भवेद्यदि।
दशमस्याऽधिकावृत्तिरभ्युदश्चद्दलाग्रकम्॥
यदि कोणोपरिस्थाऽर्णकविनामाङ्कितं तथा।
इदमष्टदलं पद्मं स्यात्कोणाऽस्पृष्टकर्णिकम्॥

अस्याऽर्थः—

सर्वपादेषु प्रथममन्त्यं चाऽक्षरं समानं, तथा पूर्वपादस्योपान्त्याऽक्षरत्रयं पौरस्त्यपादस्य द्वितीयचतुर्थं विपर्ययेण स्यात् । तथाऽष्टमं नवमं दशमप्र आनुलोम्येनाऽपि भवति । तयोर्मध्ये दशमस्याऽऽवृत्तिश्च । तत्र कोणोपरितनाऽक्षरैः निष्पन्नेन कव्यादिनामाङ्कितम् इदमभ्युदश्वदलाग्रकम् । पुनरुभयोभयदलमध्यकोणैः अस्पृष्टकर्णिकं तत्र दलं न कार्यम् इत्यर्थः । अयमष्टदलपद्माख्यो बन्धस्तदुद्धारश्च । स्रग्धरावृत्तम् ॥ ३४ ॥

चक्रबन्धः—

वक्राऽवेक्षणकर्म कुक्षितिभुजां नो सर्वथा यद्दृशा
पत्यङ्कस्थितिमत्र विन्दति भयं सा हर्तुमृज्वर्थिनाम् ।
भिक्षाऽऽटश्रमलास्यसङ्गतिहरा ऽजस्रं मता नः परा
राजीवाऽऽवसथा परर्धिभिदुरा शान्तात्मनां भासुरा ३५

वक्रेति । यस्याः दृशा कटाक्षपातेन कुक्षितिभुजां दुर्नृपा-

---

३५ यद्दृशा (यदीयकृपाकटाक्षेण) कुक्षितिभुजां (दुष्टानां राज्ञां) वक्राऽवेक्षणकर्म (मुखदर्शनक्रिया) सर्वथा नो (भवति) एवं (या) ऋज्वर्थिनाम् (अकुटिलमतीनां याचकानां भयं हर्तुं पत्यङ्कस्थितिं (हर्युत्सङ्गस्थितिं, सर्वदा हरिसांनिध्यं) विन्दति (प्राप्नोति) भिक्षाटस्य भिक्षार्थं परिभ्रमणस्य यः श्रमस्तस्य यल्लास्यं नृत्यं, प्रभूतः श्रम इति यावत्, तत्सङ्गतेस्तत्सम्बन्धस्य हरा, परेषां शत्रूणाम् ऋद्धेः सम्पदो भिदुरा नाशिका, शान्तात्मनां यतचित्तानां भासुरा (प्रत्यक्षा) सा राजीवाऽऽवसथा (कमलाऽऽलया) नः (अस्माकम्) अजस्रं (सदा) मता (पूज्या) इति " वेङ्कटयज्वनः कमलासहस्र"मिति कविग्रन्थनामाङ्केन षडरचक्रबन्धेनाह ।

र्णां वक्राऽवेक्षणस्य मुखाऽवलोकनस्य कर्म नो जायते इत्यर्थः। यतो ऽत्र ऋज्वार्थिनां सरलयाचकानां भयं हर्तुं नाशयितुं पत्युर्विष्णोः अङ्के उत्सङ्गे स्थितिं विन्दति प्राप्नोति सा भिक्षार्थे आटः भ्रमणं तेन यः श्रमः तस्य लास्यस्य नर्तनस्य भङ्गतः प्राप्तेर्हरा पुनः शान्तात्मनां जितेन्द्रियाणां साधूनामित्यर्थः। भासुरा प्रकाशमाना तथा परेषां शत्रुभूतकामादीनाम ऋद्धिं वैभवं भिनत्ति विदारयति सा। भिदिर् विदारणे इत्यस्याद्भिदिभिदिच्छिदेरिति कुरच्। किं च राजीवङ्कमलम् अ वसथं स्थानं यस्याः सा लक्ष्मीः नः अस्माकम्भक्तानाम् अजस्रं सततं परा उत्कृष्टा मता इष्टा इयमेव परदेवतात्वेनाऽभिमता इत्यर्थः। इदं "वेङ्कटयज्वनः कमलासहस्र"मिति कविकाव्यनामाऽङ्कितमहाचक्राख्यं चित्रम्।

चक्रबन्धोद्धारस्तु दशमण्डलरेखात्मके नवमण्डलान्तर्वर्तिचक्रे नाभिस्थानेन सह एकोनविंशतिकोष्ठं प्रत्येकं अक्षरपङ्क्तित्रयं समरेखा लिखित्वा तत्रैकस्यां पङ्क्तौ वामपार्श्वप्रक्रमेण आद्यपादमालिख्य तथा प्रादक्षिण्येन द्वितीयतृतीयौ पादौ लिखित्वा नाभिस्थाने बाह्यवलयेन साक्षरकोष्ठषट्केन सह अष्टादशकोष्ठवर्तितृतीयपादान्तकोष्ठवर्ति(?)मारभ्य प्रादक्षिण्येन चतुर्थपादं लिखित्वा तथैव समापयेत्, तत्र नाभिस्थाने आद्यपादत्रयं दशमाक्षरसंवादो भवति। तत्र आद्यन्तवर्णैः सह बाह्यवलये चतुर्थपादोद्धारो द्रष्टव्यः। तथा तृतीयपादान्तकोष्ठे द्वयोर्वर्णेन चतुर्थाद्यन्तवर्णयोः संवादो भवति। एवं तृतीयषष्ठवलययोः "वेङ्कटयज्वनः कमलासहस्र"मिति कवेः काव्यस्य च नामोद्धारो विभावनीयः सरसधुरीणतमैः। अत्र पद्ये शार्दूलविक्रीडितवृत्तवत्कवेरपि अस्यां कवितायां तदेव ज्ञेयम्॥ ३५॥

अथाऽष्टारचक्रबन्धः—

आर्तं वेदयमीड्यसारमहिमन् श्रीवत्सगौकः स्पृश
त्रेताङ्कस्थिरमातनु त्वममलापात्तङ्गिरिं वीष्टपाः ।
यत्राटानलसप्रतापमचलद्दासे हरीन्दुस्थले
वन्द्यार्यव्रजकल्पकक्रमतया ज्ञानप्रदानाऽसिना ॥ ३६ ॥

आर्तमिति । वेदैराम्नायैर्यमिभिः संयमिभिश्च ईड्यः स्तुत्यः सारमहिमा मुख्यमाहात्म्यं यस्यास्तस्याः सम्बुद्धौ, एवं श्रीवत्सं तत्संज्ञकं चिन्हं गच्छति प्राप्नोति तादृशं हृदयम् ओकः स्थानं यस्याः सा लक्ष्मीस्तां स्पृशति बिभर्ति तत्सम्बोधनम् । 'इगुपधज्ञाप्रीकिरः क, इति कप्रत्ययः । तथा त्रेताया अग्नित्रयस्य अङ्के समीपे स्थिर सततस्थायिन् । अग्नित्रयमिदं त्रेता इत्यमरः ।

---

३६ हे वेदयमीड्यसारमहिमन् ! (वेदैर्यतिभिश्च स्तुत्यः सारभूतो महिमा यस्यास्तत्संबुद्धौ) हे श्रीवत्सगौकः (श्रीवत्सं प्राप्नोति तथाभूतं हरिहृदयम् आकः स्थानं यस्याः,) वीष्टपाः (वेर्गरुडस्य इष्टं पाति तथाभूता) त्वम् त्रेताङ्कस्थिरं (श्रौताऽग्नित्रयाङ्कनं यज्ञपुरुषेण हरिणा स्थिरं, त्रेताङ्कः स्थिरो यस्मिन्निति वा) गिरिं (वेङ्कटाचलम्) स्पृश । हरीन्दुस्थले चन्द्रसदृशहरिनिवासस्थाने, अचलद्दासे (निरन्तरं सेवकभक्ताऽशून्ये) यत्र (गिरौ) अटा सञ्चरन्ती वन्द्या त्वम् आर्यव्रजकल्पकक्रमतया (श्रेष्ठजनेषु कल्पवृक्षरूपतया) ज्ञानप्रदानाऽसिना (ज्ञानवितरणरूपेण खड्गेन) आर्तं (माम्) अनलसप्रतापं (जाग्रत्प्रतापम् आतनु इति
"आत्रेयवंशपालेन वेङ्कटार्यकवीन्दुना ।
मीमांसकवतंसेन सा नुता कमलालया" ॥
इति प्रत्यरं क्रमेण प्रथमतृतीयषष्ठाऽष्टमाक्षराऽनुसन्धानसिद्धेनाङ्केन शोभितेनाऽष्टारचक्रबन्धेनाहं ।

हे वेगरुडस्य इष्टं पाति तत्सम्बोधनं वीष्टपाः ! पुनः वन्दितुं नमस्कर्तुं योग्यः वन्द्यस्तत्सम्बुद्धौ आर्यव्रजस्य श्रेष्ठसमूहस्य कलाकवत्सुरद्रुवत्क्रमः परिपाटी यस्य तत्सम्बोधनं तत्र अचलन्तः स्थिराः दासाः यस्मिन् तस्मिन् हरत्यघानीति हरिस्तस्मिन् भगवतः इन्दुवत्स्थले स्वच्छे श्वेतद्वीपे इति यावत् । तथा चोक्तं महाभारते मोक्षधर्मे नारायणीयोपाख्याने। "क्षीरोदधेरुत्तरतः श्वेतद्वीपो महाप्रभः। तत्र नारायणपरा मानवाश्चन्द्रवर्चसः" इत्यादि। एवं च ये अनिवर्तिन एकान्तभक्तास्तएव तत्र तिष्ठन्तीसांदृतद्वीपवैभवमहिमा तत एवाऽवगन्तव्यः । आर्तं संसारपीडितं मां वेङ्कटकविं मलैर्दोषैः अपात्तस्त्यक्तो न भवति तम् अशुद्धं पापिनमिति यावत् । किं च यत्र कुत्रापि अटति सः अनलसः अलसरहितो वा अमन्द इत्यर्थः। प्रतापो यस्य तादृशं चिरं सततं यथा तथा तनु विस्तारय कुरु इत्यर्थः। केनेति चेत् अज्ञानस्य प्रकर्षेण यद्दानं खण्डनं, दो ऽवखण्डने इत्यस्माल्ल्युट्। तत्राऽसिरूपया खड्गरूपया तया लक्ष्म्या सहायभूतयेत्यर्थः । इदं कविव्रशनामगुणक्रियाङ्कितचतुष्पद्युद्धारानुगुणवर्णाधिष्ठितप्रथमतृतीयषष्ठाष्टममण्डलकोष्ठाष्टकमष्टारचक्रचित्रम् । तल्लक्षणं तु

> कोष्ठाऽष्टकसमाक्रान्तनवमण्डलचक्रगे ।
> चतुर्वीथीगते पद्ये मण्डलेषु यथेप्सितम् ॥
> पद्यं पद्यद्वयं वा ऽपि यथाशक्ति समुद्धरेत् ।
> मण्डलीगतिरित्येनदष्टारं चक्रमुच्यते ॥ इति ।

पूर्वचक्रबन्धे कोष्ठषट्कम्, अत्र तु कोष्ठाष्टकं, तेन चतुर्थपादस्य व द्यभ्रमणमन्तरा अन्तरेव अष्टमकोष्ठे चतुर्थपादो वाचनीयः। इयानेव चक्रवन्धाद्भेदः अस्य चक्रस्य । इतर उद्धारक्रमस्तु चक्रबन्धवदेव ज्ञेय इति दिक् । इदं पूर्वोक्तमेव वृत्तम् ॥ ३६ ॥

अथ गवाक्षबन्धः—

वेषं कलिविकटाऽशुभ-
हरमार्यत्राणदं वृषाद्रौ त्वम् ।
श्रीरयसे करुणरस
पालितलोका हरस्यजस्रमकम् ॥ ३७ ॥

वेषमिति । हे श्रीः ! हे लक्ष्मीः ! करुणारसेन पालिता रक्षिताः लोकाः जनाः यया सा त्वं कलेर्विकटं करालं यदशुभं तस्य हरा आर्येभ्यः श्रेष्ठेभ्यः त्राणं ददाति तं वृषाऽद्रौ शेषाऽद्रौ वेषम् आकृतिं वेङ्कटरूपामित्यर्थः । अयसे प्राप्नोषि, पुनः अकं दुःखमपि अजस्रं सततं हरसि । "वेङ्कटाऽऽर्यश्रीसहस्रक"मिति कविकाव्यनामोद्धाराऽनुगुणवर्णाधिष्ठितमध्यवीथिको गवाक्षबन्धोयम् । तल्लक्षणम्—

एकैककोष्ठाद्यपङ्क्तिरूर्ध्वाधो ह्यधिकाग्रतः ।
नव कोष्ठां यत्र मध्याः सव्यं वाऽसव्यमालिखेत् ॥
आद्यपङ्क्तिं समारभ्य जालबन्धः स उच्यते ।

अस्यार्थः—

प्रथमपङ्क्तिमेककोष्ठां लिखित्वा तदधोद्वितीयां पङ्क्तिं प्रथमपङ्क्तिं प्रथमपाङ्क्तसममध्यकोष्ठां विलिख्य एवमेवाधस्तनपङ्क्तेः प्रथमपाङ्क्तकोष्ठसममध्यकोष्ठं लिखेत् । एवं पञ्चमी पङ्क्तिर्नवकोष्ठा भ-

---

३७ हे श्रीः ! त्वं कलिसंबन्धिभयङ्कराऽशुभनिवारकम्, श्रेष्ठजनरक्षाप्रदं वेषं शेषाऽचल प्राप्नोषि, एवं कृपारसेन पालितसकललोका त्वम् अजस्रम् अकं (दुःखं) हरसीति " वेङ्कटार्यश्रीसहस्रकम् " इति कविग्रन्थनामाङ्केन गवाक्षबन्धेनाह ।

वति, षष्ठीमारभ्य प्रतिपङ्क्ति पार्श्वद्वयैकैककोष्ठं विहाय कोष्ठद्वयहीनाश्चतस्रः पङ्क्तीर्लेख्याः, नवमी एककोष्ठा भवति, एवं च ऊर्ध्वप्रथमपङ्क्तिमारभ्य सव्यमसव्यं वा पद्यं लेख्यम् । इति उद्धारक्रमः ॥ ३७ ॥

भिन्नवृत्ताऽनुलोमश्लोकगोमूत्रिका—

जयति सा जलधीश्वरकन्यका
भवभयाऽऽतुरमादृशपालिनी ।
विकसिता रमणस्य कृपावतो
मनसि पालयतो व्यसनाऽऽनतम् ॥ ३८ ॥

जयतीति । कृपावतः अतः व्यसनैर्दारिद्र्यादिभिः आनतं भाराक्रान्तमिव नम्रं पालयतो रक्षतः रमणस्य श्रीहरेर्मनसि विकसिता पुनः भवात्संसाराद्भयेनाऽऽतुराणां पीडितानां मादृशानां पालिनी रक्षिका जलधीश्वरस्य दुग्धसमुद्रस्य कन्या पुत्री लक्ष्मीर्जयति । अयं द्रुतविलम्बितवृत्ते गोमूत्रिकायां प्रथमः श्लोकः ॥ ३८ ॥

---

३८ भवभीतिव्याकुलमादृशजनरक्षिका, व्यसनैः (दुःखैः) आनतम् भुग्नं (जनं) पालयतो रमणस्य (हरेः) मनसि विकसिता (निरन्तरं स्फुरन्ती) सा जलधीश्वरकन्यका जयति ।

कायभासा चलद्विश्वमुत्कल्पिका
देवता या स्फुरत्याहता पावनी ।
लोकमाता मम त्रस्यतः पापतो
ज्ञानमापादयत्वव्यया नाथितम् ॥ ३९ ॥

कायेति । कायस्य भासा प्रभया स्फुरन्ती तथा चलच्च तद्विश्वं च तस्य कल्पिकोत्पादिका तथा पावनी इति आहता पुनः लोकमातेति या प्रसिद्धा अव्यया निर्विकारा सा देवता श्रीरूपिणी पापात्त्रस्यतः उद्वेगवतः मम नाथितं प्रार्थितं ज्ञानम् आपादयतु संपादयतु । अयं स्रग्विणीवृत्तश्लोकः गोमूत्रिकायां द्वितीयः, अतो भिन्नवृत्तयोर्द्वयोरेका गोमूत्रिका भवतीति तन्नामकं चित्रम् ॥ ३९ ॥

प्रतिलोमगोमूत्रिकायां प्रथमः श्लोकः—

विदिता निगमे त्रिषमेषुतनौ
रसिके निरता वृषभाऽद्रिविभौ ।

---

३९ कायभासा (देहप्रभया) चलतो (जङ्गमस्य) विश्वस्य सन्तोषसम्पादिका, पावनी (जगत्पावित्र्यसम्पादिनी) आहता या देवता स्फुरति, अव्यया (नित्या) सा लोकमाता (लक्ष्मीः) पापात् त्रस्यतो मम नाथितं (प्रार्थितं) ज्ञानं सपादयतु इति द्रुतविलम्बितस्रग्विणीवृत्ताभ्यामनुलोमगोमूत्रिकाबन्धेनाह ।

४० हे विमलावसथ ! (शुद्धगृहे ।) कमले ! श्रीः ! निगमे (वेदे) प्रसिद्धा, त्रिषमषुतनौ (कामरम्यदेहे) रसिके वृषभाद्रिविभौ

मम दास्यवतो विमलाऽऽवसथे
कृपया दुरितं सहसे कमले ॥ ४० ॥

विदितेति । हे विमलाऽवसथे ! हे स्वच्छगेहे ! हे कमले ! निगमेषु वेदेषुविदिता विषमेषुतनौ कामे(?) रमिके वृषभाद्रिविभौ हरौ निरता त्वं दास्यवतः सेवावतः मम दुरितं पातकं कृपया सहसे । भिन्नवृत्तप्रतिलोमगोमूत्रिकातोटकवृत्तः प्रथमश्लोकः ॥ ४० ॥

प्रातिलोम्येन वाचनीयः श्लोकः—

समस्तसेव्या सदरिक्षयादिकृ-
ल्लसद्विलासा विभवप्रदा मम ।
रविप्रभा त्वं वृषरक्षिके स्फुरन्न-
तस्य मे देवि जगद्धिता भुवि ॥ ४ ॥

समस्तेति । हे वृषस्य धर्मस्य इन्द्रस्य वा रक्षिके ! हे देवि ! समस्तैः सेव्या सदरीणामसाधूनां क्षयादि करोति सा एवं लसन्तो विलासा यस्याः सा पुनः रविवत्प्रभा यस्याः सा तथा स्फुरंश्चासौ नतश्च तस्य मम विभवप्रदा किं च जगतः हिता क-

---

(वेङ्कटपतौ) निरता (त्वं) दास्यवतः (दासस्य) मम दुरितं कृपया सहसे इति प्रतिलोमगोमूत्रिकायां प्रथमेन श्लोकेनाह ।

४१ हे वृषरक्षिके ! (धर्मरक्षिके !) मे ! (रमे !) देवि ! समस्तैः सेवनीया, सदरिक्षयादिकृत (सत्पुरुद्वेषिणां क्षयाद्यनिष्टकारिणी) लसद्विलासा (शोभमानविलासा) रविप्रभा (सूर्यसदृशकान्तिः) जगद्धिता (लोकहितकारिणी त्वं) स्फुरन्नतस्य (स्फुरतो नम्रस्य) मम भुवि विभवप्रदा (ऐश्वर्यप्रदा ऽसि) इति प्रतिलोमगोमूत्रिकया पठनीयेन द्वितीयश्लोकेनाह ।

ल्याण्यसीत्यर्थः । अयं गोमूत्रिकायां वंशस्थवृत्तो द्वितीयः श्लोको लेखनीयो वाचनीयश्च । इदं गोमूत्रिकाद्वितीयलक्षणम्—

पूर्वार्धविषमस्थानभाजो वर्णाः परे दले ।
विषमस्थानगाश्चेत्स्युस्तदा गोमूत्रिकान्तरम् ॥

इति कविकुतूहले । अतोऽत्र विदितेति श्लोकस्याऽनुलोमवाचनेन प्रथमतृतीयादिविषमवर्णैक्याद्द्वितीयमिदं लक्षणम् । समस्तेति श्लोकस्य प्रतिलोमवाचने ऽपि एतत्स्तवकस्थतृतीयश्लोकोक्तसमवर्णैक्यलक्षणमिति सङ्करयुक्तं चित्रम् ॥ ४१ ॥

अष्टदलकमलबन्धः—

नाशिताऽऽपत्तिना नाकसद्मादिना
ऽनादिनेत्रा ऽधुना नाथिनीं विष्णुना ।
नाऽपचारादिनानाऽऽमयात्सज्जना-
नावितुं मां विना ऽनाश्रया नाऽर्थना ॥ ४२ ॥

नाशितेति । नाशिता आपत्तिर्विपत्तिर्येन तेन एवं नाकः सद्म येषां तेषां देवानाम् आदिना मुख्येन तथा ऽनादिश्चासौ नेता

---

४२ नाशिता आपद् येन तथाभूतेन नाकसद्मादिना (नाकसद्मनां देवानामादिभूतेन) अनादिनेत्रा (अनादिना नायकेन विष्णुना) नाथिनीं (सनाथां) मां (लक्ष्मीं) विना अपचारादिनानामयात् (अपकारादिकात् नानाविधाद् दुःखात्) सज्जनान् आवितुम् (आ समन्ताद्रक्षितुम्) अर्थना (प्रार्थना) अनाश्रया (निरालम्बा,) न ? किंतु व्यर्था, इति कोणाक्षरैः "पद्मात्राविरासमाना" इत्यङ्काङ्कितेनाऽष्टदलपद्मबन्धेनाह ।

नायकश्च तेन विष्णुना नाथिनीं प्रभुमतीम् । अत इनिठनाविति इतिः । मां लक्ष्मीं विना अपचारादिरूपान्नानाऽऽमयाद्बहुरोगात्सज्जनानावितुं आ समन्ताद्रक्षितुम् अर्थना प्रार्थना अनाश्रया न अपि तु साश्रयैव, श्रीमद्भगवतो रक्षणोन्मुखत्वकरणं लक्ष्म्या विना नास्तीति भावः । इदं रेखाद्वयवृत्तान्तरालदलाग्रभागेषु "पद्माऽऽन्नाऽऽविरासमाना"इति प्रबन्धविषयनामाङ्कितम् अष्टदलकमलचित्रम् । एतदुद्धारक्रमस्तु "मा सा रक्षे"ति चतुस्त्रिंशच्छ्लोकोक्ताऽष्टदलपद्मवदेव ज्ञेयः । स्रग्विणीवृत्तम् ॥४२॥

यमकचित्रम्—

भक्तजिह्वासु या नित्यमिष्टक्रिया-
कारिका कारिकाकारिकाकारिका ।
सा शुभा यासि मे त्वं समृद्धिं रमे
नामयानामयानामयानामया ॥ ४३ ॥

भक्तेति । या भक्तानां जिह्वासु नित्यं सततमिष्टां क्रियां करोति सा तथा कारिकामङ्गुष्ठविदारणरूपां वेदनां करोति स चाऽसौ काकश्च ऐन्द्रश्च तस्य आरिका रलयोः सावर्ण्यादालिका सखी हितकारिणीति यावत् । कारिका यातनाकृत्योरित्यम-

---

४३ या भक्तानां रसनासु नित्यम् इष्टक्रियाकारिका, (अभीप्सितकर्मकारिणी) कारिकाकारिकाकारिका (कारिकां यातनां करोति तादृशो यः काको जयन्तः सो ऽरिर्यस्याः स्तथाभूता) अनामयानाम् (नीरोगाणां वर्धमानानामिति यावत्) अयानां (शुभविधीनाम्) अया (गामिनी प्राप्तोद्यच्छुभेति यावत्) शुभा (कल्याणिनी) सा त्वं मे समृद्धिं यासि नाम (इति निश्चये) इति यमकचित्रेणाह ।

रः । पुनः अनामया निष्कलङ्का किं च नाम अभिधां याति इति नामया सा न भवतीत्यनामया अनिर्वचनीयेत्यर्थः । यद्वा नामः नमनन्तद्याति सा नामया तादृशी न भवति सा सर्वोत्तमत्वात् । इतरच्च अस्य वासुदेवस्य नाम नमनं याति सा असि. अतः हे रमे ! लक्ष्मि ! त्वं नाम निश्चयेन मे कवेः शुभाय समृद्धिं नामय प्रवणं कुरु । णम प्रह्वत्वे शब्दे इत्यस्माद् ण्यन्ताल्लोट् । यमकचित्रमिदम् । स्रग्विणीवृत्तम् ॥ ४३ ॥

यमकचित्रम्—

गृहाण नस्त्वं परमे रमे रमे
कृताऽपराधानधिकाधिकाधिकान् ।
जडानपि त्वं नयनायनायना-
नहोत्र कर्णोत्सवदा वदावदा ॥ ४४ ॥

गृहाणेति । अहो रमे ! सुन्दरि हे रमे ! हे लक्ष्मि ! परमे कान्ते हरौ स्मरे पुत्रे वा या वदावदा भाषमाणा सती कर्णयोरुत्सवदा ऽऽनन्ददात्री त्वं कृताऽपराधानाचरितमन्तून् अधिकाधिकः अत्यन्त इति यावत्, स आधिर्मानसी व्यथा येषां तान् तथा नयनयोः अयनं मार्गः तम् अयन्ते प्राप्नुवन्ति तान् । अयनं व-

---

४४ हे परमे ! (श्रेष्ठे !) रमे ! (मनोरमे !) रमे ! (लक्ष्मि) अधिकाऽधिकाऽऽधिकान् (अत्यधिकमनोव्यथान्) कृतापराधान् जडानपि नयनाऽयनाऽयनान् (नेत्रमार्गं प्राप्तान्, दृग्गोचरान्) नः वदावदा भाषमाणा सती कर्णोत्सवदायिनी त्वं गृहाण स्वीकुरु इति पूर्ववद् यमकचित्रेणाह ।

र्मे मार्गेत्यमरः। जडान् ज्ञानहीनानपि नो ऽस्मान् अत भूलोके कृपया दयैव गृहाण स्वीकुरु। अत्र चित्रं तु उक्तपूर्वमेव ज्ञेयम्। वंशस्थं वृत्तम्॥ ४४॥

अथ गोमूत्रिकायां प्रथमः श्लोकः—

सा मा मा पातु दयया शयदा भास्वराऽलका।
दासाऽवनी वरमहा भाविता नारदादिना॥ ४५॥

सेति। भास्वराऽलका शयदा भक्तहस्तदा दासाऽवनी भक्तरक्षका वरमहाः श्रेष्ठतेजाः नारदादिना भाविता, ध्यातेत्यर्थः। सा मा लक्ष्मीः मा मां दयया पातु। अयमत्र भिन्नवृत्ताऽनुलोमगोमूत्रिकायां विपुलावृत्तः प्रथमः श्लोकः॥ ४५॥

अथ द्वितीयः—

क्षेमा तापाप्तिदहा या जयदा भासुराऽऽलोका।
सा ऽसावानीतरसा हा भुवि लूनाऽऽपदाताना॥४६॥

क्षेमेति। या क्षेमा कल्याणरूपा तापानामाप्तिं प्राप्तिं दहति सा या जयदा भासुरः आलोको यस्याः सा ऽसौ भुवि

---

४५ शयदा (हस्तदा, हस्ताऽवलम्बप्रदेति यावत्) भास्वराऽलका (विलसत्केशपाशा) दासाऽवनी, वरमहाः (उत्कृष्टतेजाः) नारदादिना महिता (पूजिता) सा मा (लक्ष्मीः) मा (मां) दयया पातु, इति गोमूत्रिकाप्रथमश्लोकेनाह।

४६ क्षेमा (कल्याणकारिणी) तापाऽऽप्तिदहा (सन्तापप्राप्तिदाहिका) जयदा भासुराऽऽलोका सा ऽसौ (लक्ष्मीः) हा भुवि लूनापदाताना (छिन्नविपत्तिविस्तारा अस्ति) इति द्वितीयगोमूत्रिकाश्लोकेनाह।

आनीतः रस आनन्दो यया लूनः आपदाम् आतानो विस्तारो यया तादृशी भवत्विति शेषः । अयमत्राऽनुलोम्येन गोमूत्रिकामर्यादया वाचनीय उपगीतिवृत्तो द्वितीयः श्लोकः ॥ ४६ ॥

अयं प्रतिलोमस्तृतीयः—

आदित्यैरच्र्यैताग्र्याभा या मज्जीवस्ताह्लादा ।
सा लक्ष्मीः स्वश्रीदा क्लेशग्लायद्यातुस्तोमावासा॥४७॥

आदित्यैरिति । या आदित्यैर्देवैरर्च्या पूज्या इता प्राप्ता ऽग्र्या श्रेष्ठोत्तमा वा भा यया मम जीवस्य स्तव एव स्तावः तेनाऽऽह्लादो यस्याः सा स्वस्य मम स्वः स्वर्गस्य वा श्रियं ददाति सा क्लेशेन ग्लायन्ता यातुस्तोमानां रक्षस्समूहानाम् आवासः शङ्केति यावत् । यस्याः सकाशा त्सा लक्ष्मीः मां पात्विति शेषः । अयमत्र प्रतिलोमतया गोमूत्रिकाक्रमेण वाचनीयो लेखनीयश्च विद्युन्मालावृत्तस्तृतीयः श्लोकः ॥ ४७ ॥

चतुरक्षरयमकम्, अनुलोमप्रतिलोमचित्र,-
मनुलोमप्रतिलोमगोमूत्रिका च—

मासवासरसारावरा सारसवासमा ।

---

४७ आदित्यैः (देवैः) अर्च्या, इताऽग्र्याऽऽभा (प्राप्तोत्कृष्टकान्तिः) या मज्जीवस्तावाऽऽह्लादा (मद्रूपस्य जीवस्य स्तावे स्तवे आह्लादो यस्यास्तथाभूता) क्लेशेन ग्लायतां यातूनां रक्षसां स्तोमे आवासः स्थितिर्यस्याः सा (सीतारूपा लक्ष्मीः) स्वश्रीदा (स्वर्गसंपत्प्रदा भवति) इति प्रतिलोमेन तृतीयगोमूत्रिकाश्लोकेन वदन् एभिस्त्रिभिः श्लोकैर्घटितैकेन गोमूत्रिकाबन्धेन स्तौति ।

४८ मासवासरसारावरा (मासान् वासरान् सारेण योऽवति सूर्यस्ततो वरा, सूर्याऽधिककान्तिरिति यावत) सारसवा-

मा ऽऽसवाऽसरसा ऽरावरा सारसवा ऽसमा॥ ४८ ॥

मासेति। मासाश्च चैत्रादयश्च वासराश्च रव्यादयश्च तेषां सारम् अवति रक्षति सः सूर्यस्तस्माद्वरा देदीप्यमाना, यद्वा मासान्वासरांश्च सायति गमयति सः सूर्यस्तम् अवति रक्षति सः वरः वरदानं यस्याः, यद्वा मासानां वासराणां च सारं चक्रम् अवति तत्कालचक्रप्रवर्तकम् आदित्यमण्डलं तत्र वरो यस्याः सा। "ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती"ति वचनात्। 'यो ऽसावादित्ये पुरुष' इति श्रुतिरपि। तथा सारसवासेन कमलवासेन मा शोभा यस्याः, यद्वा सारसस्य वासेन मा शोभा यस्याः सकाशात् यत्संबन्धेनैव कमलस्य शोभेत्यर्थः। आसवे सुरायां सरसा सप्रीतिर्न भवति सा, सात्त्विकत्वान्न तु कालीवत्सरसा। पुनः अरौ शत्रौ अवरा वरदा न भवति किं तु तन्नाशिका, एवं सारः श्रेष्ठः सवः अर्चनं यस्याः सा, असमा निरुपमा मा रमा विराजते इति शेषः। चतुरक्षरि च इदं यमकचित्रम्, अनुलोमप्रतिलोमचित्रं गोमूत्रिकाचित्रं चेति। इदं चाऽनुलोम्येन प्रातिलोम्येन च गोमूत्रिकारीत्या ऋजुगत्या वा वाचने ऽप्येकरूपमिति अतिदुष्करतरं चित्रम्। स एव शब्दालङ्कारो ज्ञेयः। अधुष्टुब्वृत्तम् ॥ ४८ ॥

मावा(सारसे कमले वासेन मा शोभा यस्याः सा) आसवाऽसरसा (आसवे मद्ये ऽसरसा प्रीतिरहिता) अरौ (शत्रौ) अवरा (न वरदा) सारसवा (सारभूतः सवो यागः पूजा यस्याः सा) मा (लक्ष्मीः) असमा (निरुपमा) इति चतुरक्षराऽनुलोमप्रतिलोमचित्रेण गोमूत्रिकाचित्रेणाऽनुलोमप्रतिलोमगोमूत्रिकाचित्रेण चाऽतिदुष्करेणाह।

नानायमकानि—

पद्मे वासो ऽप्यहह सुमनःकोमलं क्लान्तिकृत्ते
पद्मे वासो ऽप्यप्यतिमृदुतनोः साहसेनेति सिद्धे ।
आयासि त्वं न कथमधुना चित्रकूटाऽश्मचारा-
दायासित्वं तदिह कृपया सह्यतां साहसं मे ॥४९॥

पद्मे इति । हे पद्मे हे रमे ! अहह खेदे सुमनसः पुष्पात्कोमलं वासो वस्त्रमपि ते क्लान्तिकृद् ग्लानिकृत् अतो ऽतिमृद्वी तनुर्यस्यास्तस्यास्तव पद्मे कमले वासो वसतिरपि साहसेन इति सिद्धे त्वम् अधुनेदानीं चित्राणि गोमूत्रिकादीनि कूटानि यमकाऽनुलोमप्रतिलोमादीनि तद्रूपाः, अथ चित्रकूटस्यैतन्नामशैलस्य च ये ऽश्मानस्तेषु सञ्चारादायासित्वं श्रमित्वं कथं ऽऽनायासि ? अपि तु प्राप्नोषि, अतः कृपया मे साहसं पूर्वोक्तं सह्यताम । षह मर्षणे ऽस्मात्प्रार्थनायां लोट् । मन्दाक्रान्तावृत्तम ॥ ४९ ॥

---

४९ हे पद्मे ! (लक्ष्मि !) अहह (खेदे) सुमनःकोमलं (कुसुमसुकुमारमपि) वासः (वस्त्रं) ते क्लान्तिकृत् भवति, एवम् अतिकोमलशरीरायास्ते पद्मे (कमले) वासः (अवस्थितिरपि) साहसेन (भवति) इति प्रसिद्धे सति त्वम् अधुना चित्रकूटाऽश्मचारात् (चित्रकूटाभिधपर्वतप्रस्तरसञ्चरणात्, चित्राणि अस्मिन् स्तवके प्रदर्शितानि चक्रादीनि कूटानि च यमकाऽनुलोमप्रतिलोमसर्वतोभद्रादीनि तान्येवाऽनिकाठिनत्वात् अश्मानस्तेषु सञ्चाराच्च) अधुना आयासित्वम (आयासवत्त्वं श्रान्तत्वमिति यावत्) कथं नाऽऽयासि ? अतः इह (एतद्विषये) मे साहसं कृपया सह्यतामिति निजविरचितचित्रकूटादिभिः श्रमप्रदानस्य क्षमां याचमानो यमकेनाह ।

नियतं नमांसि विदधीमहि ते
निगमप्रतीपमनसामहिते।
जगदम्ब जम्भरिपुणा महिते
मुनयो जपन्ति तव नाम हि ते ॥ ५० ॥

नियतेति । निगमेषु वेदेषु प्रतीपं प्रतिकूलं मनो येषां तेषामहिता तत्सम्बुद्धौ ते तुभ्यं नियतं नियमेन नमांसि नमस्कारान् विदधीमहि कुर्मः, हे जगदम्ब ! हे जम्भरिपुणेन्द्रेण महिते ! पूजिते ! हे हिते ! हितकारिणि ! यद्वा हितविषये मुनयः तव नामाऽभिधां जपन्ति । कुटजाख्यं वृत्तम् ॥ ५० ॥

भयानकमलालयं प्रति भयेन जिह्वामिमां
स्तवैर्न कमलालयं हुतभुगुष्णया तृष्णया ।
भजेय कमलालयं त्वहमितः परं तन्महो
ऽधुना ऽऽधिकमलालयं न हि भजन्ति यत्संश्रिताः ॥ ५१ ॥

भयेति । हुतभुगग्निरिव उष्णया तापकारिण्या तृष्णया र-

---

५० निगमप्रतीपमनसां (वेदपराङ्मुखचित्तानाम्) अहिते ! जम्भरिपुणा (इन्द्रेण) महिते (पूजिते !) हे जगदम्ब ! (वयं) ते (तव) नमांसि विदधीमहि, हि यतः ते (प्रसिद्धाः) मुनयस्तव नाम जपन्ति, इति प्रणमति ।

५१ (अहं) हुतभुगुष्णया (अग्निवदुष्णया, अतिदीप्तया) तृष्णया भयेन वा भयानकानां मलानाम् आलयं (स्थानं) कं प्रति स्तवैः जिह्वां नाऽलालयम् (नाऽचालयम् नाऽऽतोषयमिति यावत्) इतः परं यत्संश्रिताः आधिकमलालयं (मनोव्यथासमुद्रं) न भजन्ति, कमलालयं (कमलनिवासि) तद्धाम (लक्ष्मीरूपम्) अधुना भजेय, इति इतरस्तवेन निर्विण्णो भगवतीमात्रभजनमाशास्ते ।

क्षणार्थं भयेन वा भयानकश्चासौ मलानां पापानाम् आलयः गृहं च कं पुरुषं प्रत्युद्दिश्येत्यर्थः। स्तवैरिमां जिह्वां नाऽलालयम् ? इतो हेतोः यस्मिन् संश्रिता आधेः कमलाऽऽलयं सिन्धुं न भजन्ति ? ततः कमलम् आलयो यस्य तत्परं महः अधुना भजेय। पृथ्वीवृत्तम् ॥ ९१ ॥

हयरूपधरो यतः स मस्ते
श्रीतलोके कलया ऽधुना समस्ते।
जुषते धिषणाविकासमस्ते
दुरिते देवि भवद्दृशा समस्ते ॥५२॥

हयेति। अधुना श्रितः आश्रितश्चासौ लोको जनश्च तस्मिन् सः प्रसिद्धः मस्ते शिरसि हयरूपधरः हयग्रीवाऽवतारो हरिः ते तव कलयांशेन समः साधुर्वा चातुर्यस्फूर्तिदो ऽस्ति, यतः भवत्याः दृशा समस्ते दुरिते ऽस्ते सति धिषणा बुद्धिर्विकासं जुषते। सर्वसाधुसमानेषु समं स्यादभिधेयवत्। कला स्यान्मूलैवृद्धौ शिल्पादावंशमात्रके। षोडशांशे च चन्द्रस्य कलनाकालमानयोरिति च मेदिनी। औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ ५२ ॥

---

५२ मस्ते (मस्तके) हयरूपधरः (अश्वरूपधरो हयग्रीव इति यावत्) सः समस्ते (समग्रे) श्रितलोके (आश्रितजने) ते कलया अंशेन समः (तुल्यः) (अतः) हे देवि ! भवद्दृशा (तव कटाक्षेण) दुरिते अस्ते (विनष्टे सति) धिषणा (बुद्धिः) विकासं (विस्तारं) जुषते (प्राप्नोति) इत्याह।

अननि तडिद्भात्रपुषे प्रभवपुषे संपदां नमस्तुभ्यम् !
हृषितवृषाचलविभवे विभवे ऽस्माकं प्रवर्तयेथास्त्वम् ॥५३॥

जननीति । हे जननि ! संपदां प्रभवमुद्भवं पुष्णाति तस्यै पुनः तडितः भया कान्त्या युक्तं वपुर्यस्या स्तस्यै तुभ्यं नमः, त्वं हृषितः प्रीतः वृषाऽचलो यं तस्मै विभवे प्रभवे अस्माकं विभवे ऐश्वर्यविषये प्रवर्तयेथाः प्रवर्तयेत्यर्थः । हृषितं विस्मिते प्रीते इति मेदिनी । अत्र अहमिति पाठः साधुः(?) गीत्यार्यावृत्तम्॥५३॥

हृतसुखवारिजनिलयं वारिजनिलयं रमाभिधं ज्योतिः ।
हृदयसदानममहितं नममहितं तदितरेषु पतनं ते ॥५४॥

हृतेति । हे हृदय ! मत्स्वान्त ! हृतौ सुखवारिणौ सुखनाशकौ जनिलयौ जन्ममृत्यू येन तादृशम् एवं वारिजं कमलं निलयो गृहं यस्य तत् हितं पूजितं रमाऽभिधं लक्ष्म्याख्यं ज्योतिस्तेजः

---

५३ हे जननि ! तडितो भया (कान्त्या युक्तं) वपुर्यस्यास्तस्यै, संपदां प्रभवपुषे (उत्पादिकायै) तुभ्यं नमः । हृषितवृषा (आनन्दितेन्द्रा, बर्द्धितसुकृता वा) त्वम् अस्माकं विभवे (अपगतसंसारे अचलविभवे (स्थिरैश्वर्ये, मोक्षे) प्रवर्तयेथाः (अस्मान् प्रवर्तय, त्वं प्रवर्तस्वेति स्वार्थे णिज् वा) इति नतिपुरस्सरं मोक्षसुखं याचते ।

५४ हे हृदय ! हृतसुखवारिजनिलयम् (अपहृतसुखप्रतिबन्धकजन्ममृत्यु) वारिजनिलयं (कमलनिवासि) महितं रमाऽभिधं ज्योतिः सदा नम, तदन्येषु ते पतनं (प्रावण्यं) मम हितकारकं न भवतीति भगवत्या एव प्रयातौ हृदयं प्रबोधयति ।

सदा सर्वदा नम नमस्कुरु तस्या इतरेषु देवेषु पतनं त्वद्गमनं मम हितं न भवतीत्यर्थः। पूर्वोक्तमेव वृत्तम् ॥ ५४ ॥

प्रपदनभारत्यागो भारत्यागोन्मुखस्य सोढ्वा मे ।
कमले रक्षसि कलितो रक्षसि कलितोग्रदुष्कृते ऽभयदा ५५

प्रेति। हे कमले! कलितम् उग्रदुष्कृतं येन तस्मिन् रक्षसि काकाऽसुरे अभयं प्रियं वा ददाति सा त्वं भारस्य संसारभारस्य त्यागे उन्मुखस्य मे प्रपदनस्योपसदनस्य या भारती स्तुतिवचः तत्सम्बन्धि सम्भावितं यत्किं चिदागः अपराधं सोढ्वा सहनं कृत्वा कलितः कलेः सकाशाद्रक्षसि, मामिति शेषः। आर्यागीतिः ॥ ५५ ॥

कृतकंसाऽऽरम्भाऽन्तं सारं भान्तं रमे तवाऽपाङ्गम्।
अर्थितरक्षोपाये रक्षोऽपाये पटो निधेहि मयि ॥ ५६ ॥

कृतेति। हे अर्थितः रक्षाया उपायो यस्यै सत्सम्बुद्धौ पु-

---

५५ हे कमले! कलितोग्रदुष्कृते (कृतस्तनविदारणरूपघोरदुरिते) रक्षसि (नृशंसे काके) अभयदा (त्वं) भारत्यागोन्मुखस्य (संसारभारत्यागप्रवृत्तस्य) मे प्रपदनभारत्या (प्रपन्नो ऽस्मीति वाचा) आगः (अपराधं) सोढ्वा (मर्षयित्वा (मां) रक्षसीत्याह।

५६ हे रक्षोऽपाये पटो! (हे राक्षसनाशसमर्थे! रमे! कृतकंसाऽऽरम्भाऽन्तं (कृतः कंसस्याऽऽरम्भस्य आत्मनो विन्ध्यवासिनीरूपायाः, श्रीकृष्णस्य वा मारणरूपस्योद्योगस्य अन्तो नाशो येन तथाभूतं) सारं यथा तथा भान्तं दीप्यमानं तवाऽपाङ्गं (नयनप्रान्तम्) अर्थितरक्षोपाये (प्रार्थितो निजरक्षाया उपायो येन तस्मिन्) मयि निधेहि (स्थापय) इति भगवतीं कृपाकटाक्षं याचते।

नः रक्षमामपाये नाशे पटो! चतुरे! हे रमे! त्वं मयि कृतः कंसा-रम्भस्य कंसोद्यमस्याऽन्तो येन तथा सारम् उत्कृष्टम्भान्तं दाप्य-मानं रम्यं तत्र स्वस्याऽपाङ्गं कटाक्षं निधेहि स्थापय। पूर्वोक्तमे-व वृत्तम् ॥ ९६ ॥

जनमनुकम्पारम्या कं पारम्याद्रमे न मोदयसि ।
कृतहितयाचित्राणा या चित्राणां निधिस्त्वमखिलानाम् ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे
चित्रस्तबको द्वाविंशः संपूर्णः ॥ ५५ ॥

जनमिति। हे रमे! अनुकम्पया कृपया रम्या त्वं परमस्यो-त्कृष्टस्य भावः पारम्यं तस्मात् कं जनं न मोदयसि न हर्षयसि? या कृतं हितयाचिनां हितार्थिनां त्राणं रक्षणं यया सा त्वम् अखि-लानां समस्तानां चित्राणामाश्चर्याणां मत्कृतगोमूत्रिकादिचित्राणां च निधिः शेवधिरसि। पूर्वोक्तमेव वृत्तम् ॥ ९७ ॥

इति श्रीराजजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विर-चितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां चित्रस्तबको द्वाविंशः समाप्तिं पफाण ॥ २२ ॥

---

९७ हे रमे! अनुकम्पारम्या (दयासुन्दरी) त्वं पारम्यात् (प-रमत्वात्, श्रेष्ठत्वात्) कं जनं न मोदयसि? कृतहितयाचित्राणा (सं-पादितहितार्थिरक्षा) या त्वम् अखिलानाम् चित्राणाम् (अद्भु-तकर्मणां, चक्रबन्धादीनां च) निधिः शेवधिरसि, इत्यन्ते चित्राणा-मिति पूर्वोक्तं विषयं शब्दतः प्रतिपादयन् स्तबकं प्रपूरयति।

इति श्रीमानवल्ल्युपाह्वतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मी-सहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां चित्रस्तबकः ॥ २२ ॥

अथ सङ्कीर्णस्तवकः ॥ २३ ॥

अभिषेकोत्सवे यस्य सुरवानरराक्षसैः ।
सङ्कीर्णमासीत्साकेतं स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २३ ॥

अथाऽस्मिन् त्रयोविंशस्तवके श्रीमहालक्ष्म्याः सर्वव्यापकत्वदर्शनपुःसरं सङ्कीर्णं वर्णनं कुर्वन् प्रथमनमनपद्ये समस्तेति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

समस्तगुणविस्तारसमावेशनिवेशनम् ।
वन्दे ऽरविन्दनिलयं वरदं परदैवतम् ॥ १ ॥

समस्तेति । अहं समस्तानां गुणानां सौन्दर्यौदार्यशौर्यादीनां विस्तारस्य समावेशस्य निवेशनं स्थानम् अरविन्दन्निलयो गृहं यस्य पुनर्वरान्ददाति तल्लक्ष्म्याऽऽख्यं परदैवतं वन्दे । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । युग्मविपुलावृत्तम् ॥ १ ॥

औदार्यशेवधिरनिन्दितकान्तिसिन्धु-
रोजःप्रसादनिधिरुज्ज्वलसौकुमार्या ।

---

१ अथ नानारूपेण भगवतीं स्तोतुकामस्त्रयोविंशं सङ्कीर्णाऽभिधं स्तवकमारिप्सुरादौ सकलगुणवितानसमावेशस्थानं कमलनिवासि वरप्रदायकं श्रेष्ठं दैवतं (लक्ष्मीरूपं) वन्दे इति समस्तगुणविस्तारेत्यनेन स्तवकनाम (सङ्कीर्णेति) निर्दिशन् मङ्गलमाचरति ।

२ हे सागरेन्द्रसुते ! औदार्यशेवधिः (वादान्यकनिधिः, औदार्याख्यस्य गुणस्य निधिश्च) अनिन्दितकान्तिसिन्धुः (अतिश्रेष्ठदीप्तिसमुद्ररूपा, शोभनकान्त्याख्यगुणस्य आश्रयश्च) प्रसादनिधिः (प्रसन्नतायाः शेवधिः, प्रसादाख्यगुणनिधिश्च) उज्ज्वलसौ-

वैदर्भरीतिरिव वारिधिराजकन्ये
श्लाघापदं भवसि सारविदां कवीनाम् ॥ २ ॥

औदार्येति। हे वारिधिराजकन्ये ! औदार्यस्य तदाख्य-गुणस्य च शेवधिः स्थानम् अनिन्दितकान्तेस्तदाख्यगुणस्य च सिन्धुः सागरभूता ओजसस्तदाख्यगुणस्य च प्रसादस्य तदाख्यगुणस्य च निधिः उज्ज्वलं सौकुमार्यं कोमलत्वं तदाख्यगुणश्च यस्याः सा वैदर्भरीतिः पूर्वोक्ता असमासरूपा सेव सारविदां तत्त्वविदां कवीनां श्लाघायाः स्तुतेः पदं स्थानं भवसि। ताश्च वैदर्भ्यादयः षोढा काव्यकरणरीतयः। तत्र वैदर्भ्या दश गुणाः। ते च काव्यादर्शे।

श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता।
अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकान्तिसमाधयः।
इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दश गुणाः स्मृताः॥

अशिथिलबन्धत्वम्, प्रसिद्धार्थपदवत्त्वं, मृदुस्पष्टमिश्रवर्ण-त्रयाऽन्यतमघटितबन्धत्वम्, अनिष्ठुराऽक्षरवत्त्वम्, अनुन्नयाऽर्थ-वत्त्वं, प्रतीयमानोत्कर्षवत्त्वं, समासबाहुल्याभाववत्त्वं, लौकिका-र्थातिक्रमराहित्यं, गौणवृत्तिमत्पदवत्त्वम्, इति क्रमेण अर्थो ज्ञेयः। श्लेषोपमालङ्कारौ। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २ ॥

कुमार्या (भासमानमार्दवा, विशदसौकुमर्याख्यगुणा च) त्वं वैद-र्भी काव्यरीतिरिव सारविदां (तत्त्वज्ञानां, रसज्ञानां च) कवीनां (बुधानां, काव्यज्ञानां च) श्लाघापदं भवसीति श्लेषेण भगवत्यां वैदर्भरीतिसादृश्यं प्रदर्शयन्नाह।

अथ नाटकसमता—

आरम्भमेत्य महनीयममोघयत्ना
प्राप्त्याशया श्रितपदा परमेप्सितस्य ।
नित्यं फलं कलयसे नियताऽऽप्तिभाजा
नाथेन नाटककलापरिपाटिकेव ॥ ३ ॥

आरम्भेति । हे रमे ! त्वं नाटककलापरिपाटिकेव नाथेन भगवता सह नित्यं स्वर्गादिवद्विनाशित्वाऽभावाच्छाश्वतं फलं वैकुण्ठाख्यं समग्रफलसंपत्तिं च कलयसे ऽधितिष्ठसि, कथम्भूता महनीयं महान्तम आरम्भमुपक्रमं भूयःफललाभौत्सुक्यमात्रं च एत्य प्राप्य अमोघः सफलः यत्नः प्रयत्नः फलप्राप्तिविषयकातित्वरान्वितव्यापारश्च यस्याः सा, यदारभ्यते तत्सिध्यति न तु विघटते इति भावः । परमेप्सितस्याऽप्राप्यस्येष्टस्य प्राप्त्याशा प्राप्तुमिच्छा उपायापायशङ्काभ्यां कार्यसम्भवश्च तया आश्रितपदा भक्तैरिति शेषः । यद्वा । आ स्वयम्भुस्तेन श्रिते पदे यस्याः सा कथंभूतेन नाथेन नियताप्तिभाजा पूर्णकामेनेत्यर्थः । उपायाभावात्कार्यनिश्चयभाजा च । 'नाऽनवाप्तमवाप्तव्य'मिति श्रीमद्गीतोक्तेः ।

---

३ माननीयं कार्योपक्रमं प्राप्य सफलप्रयत्ना, परमेप्सितस्य (मोक्षस्य) प्राप्त्याशया (लिप्सया) भक्तैः आश्रितचरणा, नियताप्तिभाजा (नित्यसंबद्धेन) नाथेन (हरिणा सह) भक्तेभ्यः) फलं (वाञ्छितं मोक्षरूपं) कलयसे इति आरम्भ, यत्न, प्राप्त्याशा, नियताप्ति, फलागमरूपाऽऽरब्धकार्याऽवस्थापञ्चकघटितनाटककलारीतिसादृश्यमाविष्कुर्वन्नाह ।

औत्सुक्यमात्रमारम्भः फललाभाय भूयसे ।
प्रयत्नस्तु फलप्राप्त्यै व्यापारोऽतित्वरान्वितः ॥
उपायाऽपायशङ्काभ्यां प्राप्त्याशा कार्यसम्भवः ।
अपायाऽभावतः कार्यनिश्चयो नियताप्तिता ॥
समग्रफलसंपत्तिः फलाऽऽगम उदाहृतः ॥ इति ।

एतदुदाहरणप्रपञ्चस्तु प्रतापरुद्रे नाटकप्रकरणे ज्ञेयः। वसन्ततिलकावृत्तम् । श्लेषोपमे अलङ्कारौ ज्ञेयौ ॥ ३ ॥

अथ न्यायसाम्यम्—

व्याप्त्या प्रसिद्धा श्रितपक्षपाता
बाधाऽनभिज्ञा प्रतिपक्षशून्या ।
समीहितं साधयसि ध्रुवं नः
सद्धेतुवद् दुग्धपयोधिकन्ये ॥ ४ ॥

व्याप्त्येति । हे दुग्धपयोधिकन्ये ! सद्धेतुवन्निर्दुष्टहेतुवत नोऽस्माकं समीहितम् अर्थं वह्निसद्भावं च साधयसि । तत्र सद्धेतुसादृश्यविशेषणानि । सद्धेतुपक्षे यत्र धूमस्तत्र वह्निरिति साहचर्यनियमो व्याप्तिः तया प्रसिद्धः व्याप्तिप्रकारकप्रमात्मकनिश्च-

४ हे दुग्धपयोधिकन्ये ! व्याप्त्या प्रसिद्धा (सकलजगद्व्यापकतया विश्रुता, साध्यसामानाधिकरण्यरूपतया प्रख्याता च) आश्रितपक्षपाता (स्वाश्रितेषु पक्षपातः स्नेहो यस्याः सा, आश्रितः पक्षे सन्दिग्धसाध्यवति पातो वर्तनं यया सा च) बाधाऽनभिज्ञा (दुःखाऽननुभाविनी, बाधाख्यदोषशून्या च) प्रतिपक्षशून्या शत्रुशून्या, साध्याऽभावसाधकहेत्वन्तररहिता च) त्वं सद्धेतुवददुष्टहेतुवत् नः समीहितम (ईप्सितम, साध्यं च) साधयसीति भगवत्यां न्यायसाम्यं प्रतिपादयन्नाह ।

यविषय इत्यर्थः। श्रीपक्षे जगत्कार्यं निमित्तोपादानोभयकारणरूपया व्याप्त्या प्रसिद्धा तथा सन्दिग्धसाध्यवान्पक्ष इति प्राचां मतम्, अनुमित्युद्देश्यकत्वं पक्षत्वमिति च नव्यमतं, तत्र पातस्तत्संबन्धित्वं तच्छ्रितं येनेति। अन्यत्राऽऽश्रितानां पक्षपातः सहाय्यं यस्या इति। पक्षे साध्याऽभावो बाधः। यथा वह्निः शीतो द्रव्यत्वाज्जलवदित्यादौ पक्षे वह्नौ साध्यं शीतत्वं तस्य प्रत्यक्षेण बाधः तदनभिज्ञम्, अन्यथा सद्धेतुत्वाऽऽपत्तेः। अन्यत्राऽनपायिनीति यावत्। "लक्ष्मीरस्याऽनपायिनी" त्युक्तेः। एवं साध्याऽभावसाधकं हेत्वन्तरं यस्याऽस्ति स सत्प्रतिपक्षः। स एवेह प्रतिपक्षशब्देनोच्यते। यथा शब्दो नित्यः श्रावणत्वात् शब्दत्ववदित्यस्मिन् शब्दस्य नित्यत्वसाधकाऽनुमाने शब्दो ऽनित्यः कार्यत्वाद्घटवदिति हेतोः सत्प्रतिपक्षत्वाद् दुष्टत्वं, तेन शून्या हि सद्धेतुः, अन्यत्र प्रतिपक्षैः शुम्भादिशत्रुभिः शून्या रहितेति। श्लेषाऽलङ्कारः। उपजातिवृत्तम्॥ ४॥

अथ व्याकरणसमत्वम्—

प्रकृतिरुचिरमूर्तिः प्रत्ययानां विधात्री
समधिकगुणवृद्धिः साधुतामादधाना।

---

५ हे पद्मे! प्रकृतिरुचिरमूर्तिः (निसर्गसुन्दरदेहा, प्रकृत्या प्रत्ययविधानावध्यादिभूतया रमणीया च) प्रत्ययानां (विश्वासानां, सुबादीनां च) विधात्री, समधिकगुणवृद्धिः (सविशेषसौन्दर्यादिगुणोपचया, अधिको गुणो अदेङ्रूपो वृद्धिः आदैज्रूपा यस्यां च) साधुताम् (समीचीनताम्, शब्दशुद्धिं च) आदधाना, अनन्तस्थिरफणितिविधेया (अनन्तस्य हरेः स्थिरायाः फणितेर्वाचो विधेया वश्या, अनन्तस्य शेषांशस्य पतञ्जलेः स्थिरायाः फणितेर्भाष्यरूपाया अधीना च) (त्वं) शब्दविद्येव व्याकरणशास्त्रमिव द्राक् अज्ञाद्यैः

सृजति पदमजाद्यैरीप्सितं द्रागनन्त-
स्थिरफणितिविधेया शब्दविद्येव पद्मे ॥ ५ ॥

प्रकृतीति । हे पद्मे ! शब्दविद्या व्याकरणमिव त्वं पद्मा पक्षे प्रकृत्या स्वभावेनैवाऽन्यत्र प्रातिपदिकधातुरूपया रुचिरा मूर्तिर्यस्याः सा, एवं प्रत्ययानामनुभवानां सुप्तिङादीनां च विधात्री, पुनः सम्यगाधिकानां गुणानाम् औदार्यादीनां वृद्धिराधिक्यं पक्षे समधिके अदेङ् गुणः वृद्धिरादैच् इमे गुणवृद्धी यस्यां सा सती साधुताम् उत्तमत्वं शब्दशुद्धिं च । 'एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः शास्त्राऽन्वितः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवती,ति पातञ्जलभाष्यात् । आदधाना स्थापयन्ती तथा अनन्तो हरिः स्थिरफणितेर्गम्भीरोक्तेर्विधेयो वश्यो यस्याः । विधेयो विनयग्राहीत्यमरः । अन्यत्र अनन्तस्य शेषाऽवतारपतञ्जलेः स्थिरया सिद्धान्तितया फणित्या उक्त्या विधातुं योग्या । 'यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्य,मित्यभिधानात् । अपि च अजाद्यैर्ब्रह्माद्यैः अन्यत्र अच्प्रत्याहारादिभिश्च ईप्सितम् इष्टं पदं ब्रह्मलोकादि अन्यत्र सुप्तिङन्तरूपं च द्राग् झटित्यञ्जसाऽह्नाय द्राङ्मङ्क्षु सपदि द्रुतमित्यमरः । सृजति ददाति । भवतीत्यध्याहारः । सृज विसर्गे इत्यस्माद्धातोः कर्तरि लट् । श्लेषोपमालङ्कारौ । मालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

(ब्रह्मादिभिः, अज्झलादिभिश्च) ईप्सितं पदं (धाम, सुप्तिङन्तरूपं च) ददासीति भगवत्यां शब्दविद्यासाम्यं वर्णयन्नाह ।

अथ कर्मकाण्डसाम्यम्—

अधिकरणविचाराऽऽरम्भसीदद्विपक्षं
किमपि विशदयन्त्या कृत्स्नवेदार्थतत्त्वम् ।
गलति गहनकर्माऽऽलम्बनं मोहजालं
कमलमुखि भवत्या कर्ममीमांसयेव ॥ ६ ॥

अधीति । हे कमलमुखि ! कर्ममीमांसयेव भवत्या लक्ष्म्या करणभूतया । कर्मपक्षे अधिकरणानां विषयसन्देहसङ्गतिपूर्वपक्षसिद्धान्तरूपपञ्चाऽवयवकश्रुतिवाक्यार्थनिर्णायकन्यायानां विचारस्य आरम्भं प्रथमम्(?) अत्र प्रसङ्गात्प्रत्यध्यायं मीमांसाविषयो लिख्यते । प्रथमे धर्मे प्रमाणं, द्वितीये कर्मभेदः, तृतीये शेषता, चतुर्थे प्रयुक्तिः, पञ्चमे पौर्वापर्यं, षष्ठे ऽधिकारः, सप्तमे सामान्यरूपेणाऽतिदेशः, अष्टमे विशेषरूपेणाऽतिदेशः, नवमे तदूहः, दशमे बाधः, एकादशे तन्त्रं, द्वादशे नयः, इति । श्रीपक्षे ऽधिकः यो रणे विना गरुडेन सञ्चारः तस्याऽऽरम्भः तेन, यद्वा-

---

६ हे कमलमुखि ! अधिकरणविचाराऽऽरम्भसीदद्विपक्षम् (अधिको रणे यो विना गरुडेन वाहनभूतेन चारस्य सञ्चरणस्याऽऽरम्भस्तेन सीदन्तो नश्यन्तो विपक्षाः शत्रवो यस्य तत्, अधिकरणानां देवताद्यधिकरणानां विचारस्य आरम्भेण सीदन् विरुद्धः पक्षो नास्तिकादिसिद्धान्तो यस्मिन् तच्च) कृत्स्नवेदार्थतत्त्वं (सकलनिगमार्थसारभूतं भगवत्स्वरूपं, निखिलवेदप्रतिपाद्यं सिद्धान्तं च) विशदयन्त्या (प्रकाशयन्त्या) त्वया (करणभूतया) कर्ममीमांसयेव (पूर्वमीमांसाविद्ययेव) गहनकर्मालम्बनं (विषमकर्माश्रयं) मोहजालम् (अविद्यासमूहः, भ्रान्तिज्ञानं च) गलति (नश्यति) इति देव्यां पूर्वमीमांसासाम्यमाह ।

रणः कार्य इत्येवंरूपे विचारारम्भे एव सीदन्तो विशीर्यन्तो विपक्षा नास्तिका दैत्याश्च यस्मिन् तत् किमप्यनिर्वचनीयं कृत्स्नस्य सर्वस्य वेदस्याऽर्थरूपं तत्त्वं हरिं विशदयन्त्या रमयन्त्या त्वया गहनानां कर्मणाम् आलम्बनं मोहजालम् अविद्यारूपं जालं गलति यथा तत्किमपि अपूर्वाख्यं गहनकर्माण्येवाऽवलम्बते तादृशं कृत्स्नवेदार्थतत्त्वं सर्वो वेदः कर्मपर्यवसायी कर्मापूर्वपर्यवसायि इति विशदयन्त्या स्फुटयन्त्या कर्ममीमांसया यथा मोहजालं प्रत्यक्षप्रमाणवादिचार्वाकोद्भावितस्वर्गाऽभावरूपं मोहं जालवद्गहनं नानायुक्तिग्रथितत्वात् गलति । श्लेषोपमालङ्कारौ । मालिनीवृत्तम् ॥ ६ ॥

अथोत्तरज्ञानकाण्डसाम्यम्—

चतुराऽऽकृतिलक्षणाऽभिरामा
परदेवस्य गुणान् प्रकाशयन्ती ।
उपदर्शयसे ऽपवर्गमार्गं
मम शारीरकभारतीव मातः ॥ ७ ॥

चतुरेति । हे मातः ! त्वं श्रीपक्षे चतुरायाः सुन्दर्या आकृतेराकारस्य लक्षणैः सामुद्रिकैरभिरामा रमणीया, यद्वा चतुराणां कृतिनां कुशलानामभिरामा(?) शारीरकपक्षे प्रथमः समन्वयः,

---

७ हे मातः ! चतुराकृतिलक्षणाऽभिरामा (चतुराया मनोरमाया आकृतेर्लक्षणैः सुलक्षणैः सुन्दरी, चतसृणामाकृतीनां मूर्तीनां वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नाऽनिरुद्धरूपाणां लक्षणैर्हृद्या च) परदेवस्य (हरेः, परब्रह्मणश्च) गुणान् (दयादाक्षिण्यादीन्, जगत्कर्तृत्वादिकांश्च) प्रकाशयन्ती (त्वं) शारीरकभारतीव (वेदान्तवागिव) मम मोक्षमार्गं प्रदर्शयसीति रमायां वेदान्तवाक्तुल्यतां प्रतिपादयति ।

द्वितीयो ऽविरोधः, तृतीयः साधनं, चतुर्थः फलम् इति चतुर्भिर-ध्यायैरभिरामा; यद्वा चतुराकृतीनि चतुर्विधलक्षणानि तैः यद्वा चतुराकृतीनां वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धेति चतुर्विग्रहाणां लक्षणमुपासनं तेन परस्य विष्णोर्ब्रह्मणश्च गुणान्प्रकाशयन्ती शारीरकभाष्यस्य भारतीव ममाऽपवर्गस्य मोक्षस्य मार्गम् उपदर्शयसे प्रकाशयसि । श्लेषोपमालङ्कारौ । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥७॥

अथ श्रुतिसाम्यम्—

सुवर्णश्रीरम्यं शुभकरपदर्चं श्रुतिकुलं
भवद्रूपं चेदं भवति महितं ब्राह्मणगणैः ।
तयोरित्थं भेदः स्फुरति तटिनीजानितनये
बुधेन्द्रैरध्येयं प्रथममितरद्ध्येयमिति च ॥ ८ ॥

सुवर्णेति । हे तटिन्यः नद्यः जायाः यस्य स सिन्धुः । जायाया निङ् । तस्य तनये ! श्रुतिपक्षे सुष्ठुवर्णानामकारादीनां श्रीपक्षे सुवर्णया हाटकनिभया श्रिया रम्यम्, एवं शुभकराणि पदानि सुप्तिङन्तरूपाणि यासु ता ऋचो यत्र । ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे इति समासान्तः अप्रत्ययः । पक्षे शुभकरी पदोरर्चा पूजा यस्य तत् श्रुतीनां

---

८ हे तटिनीजानितनये ! (नदीपतिसमुद्रकन्ये !) सुवर्णश्रीरम्यं (कनककान्तिशोभासुभगं, शोभनवर्णशोभासुन्दरं च) शुभकरपदर्चं (शुभकरी पदोश्चरणयोरर्चा पूजा यस्य तत्, शुभकराणि पदानि यासु तादृश्यः ऋचो यत्र तच्च) श्रुतिकुलं (वेदसमूहः) इदं भवत्या रूपं च ब्राह्मणगणैः (विप्रसमूहैः, ब्राह्मणभागैश्च) महितं भवति; परं तयोरेवं भेदो यत् प्रथमं (श्रुतिकुलं) बुधेन्द्रैः (श्रेष्ठपण्डितैः) अध्येयं (पठनीयं, ध्यातुमयोग्यं च) द्वितीयं (त्वद्रूपं) तैर्ध्येयं ध्यानयोग्यमिति भगवतीरूपे वेदसाम्यं प्रदर्श्य पुनस्ततो ऽत्र व्यतिरेकं प्रतिपादयति ।

कुलं समूहः भवत्याः रूपं च ब्राह्मणानां गणैर्महितं पूजितं भवति। तथापि तयोर्द्वयोर्मध्ये प्रथमं श्रुतिकुलं बुधेन्द्रैः अध्येतुम् अध्ययनं कर्तुं योग्यम् इतरच्छ्रीरूपं ध्यातुं योग्यम् इति उपमानोपमेययोर्भेदः स्फुरति। अतो व्यतिरेकालङ्कारो भवति। शिखरिणीवृत्तम् ॥ ८॥

अथाऽमृततरङ्गिणीसाम्यम्—

व्याकोचवारिजधरां द्विजराजसेव्या-
मव्याहताममृतशैवलिनीमिव त्वाम्।
निःसीमसंसृतिनिदाघविदाहतप्ताः
केचित्सुधाऽब्धितनये कृतिनो भजन्ते ॥ ९॥

व्याकोचेति। हे सुधाऽब्धितनये! व्याकोचं स्फुटं वारिजं वारिजानि च धरति ताम्, एवं द्विजराजेन गरुडेन ब्राह्मणैर्वा पक्षे पक्षिभिश्च सेव्यां, पुनर्निःसीमायाः संसृतेः संसाररूपस्य निदाघस्य विशिष्टदाहेन तप्ताः केचित्कृतिनः अव्याहताम् अमृतशैवलिनीं नदीमिव त्वां श्रियं भजन्ते। श्लेषोपमाकाव्यलिङ्गालङ्काराः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ९॥

---

९ हे सुधापयोधिसुते! निःसीमसंसृतिनिदाघविदाहतप्ताः (निरवधिकसंसाररूपग्रीष्मतापसंतप्ताः) के चित् कृतिनो व्याकोचवारिजधरां (विकासितकमलधारिणीं) द्विजराजसेव्याम् (पक्षिराजगरुडसेवनीयां, हंसादिपक्षिश्रेष्ठसेव्यां च) अव्याहताम् (अकुण्ठितशक्तिम्, अनवरुद्धां च) त्वाम् अमृतनदीमिव भजन्ते इति अमृतनदीसाम्यं भगवत्यां वर्णयन्नाह।

वात्सल्यं तव राघवप्रणयिनि व्याचष्ट काकाऽसुरः
शक्तिं दुर्घटसाधनीं हनुमतः शीतः स वालानलः ।
औदार्यं त्वदपाङ्गलब्धविभवोल्लासा महेन्द्रादयः
कारुण्यं कृपणा वयं तु विगुणा निर्हेतुकं रक्षिताः ॥१०॥

वात्सल्यमिति । हे राघवप्रणयिनि ! तव वात्सल्यं दयालुत्वं काकाऽसुरः व्याचष्ट । चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि अस्माल्लङ् । तथा दुर्घटसाधनीं शक्तिं हनुमतः वालाऽनलः पुच्छाऽग्निः, पुनरौदार्यं त्वदपाङ्गाल्लब्धा विभवस्यैश्वर्यस्योल्लासा यैस्ते महेन्द्रादयः, कारुण्यं तु कृपणा विगुणा हेतुरहितं यथा तथा रक्षिता वयं प्रकटयाम इति भावः । दीपकाऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ १० ॥

दोषौघः शरणं जगाम गुणतामादित्सुरङ्गानि ते
कौटिल्यं किमपि भ्रुवौ कठिनता कल्याणि वक्षोरुहौ ।

---

१० हे राघवप्रणयिनि ! (सीते !) काकासुरः (तव स्तनविदारको जयन्तः) तव वत्सलत्वगुणम् व्याख्यातवान्, शीतलो मारुतेः पुच्छलग्नो ऽग्निस्तवाऽघटितघटनापटीयसीं शक्तिं व्याचख्यौ, तव वादान्यकं च त्वत्कटाक्षसमासादितसमधिकैश्वर्या देवेन्द्रादयो व्याचख्युः, दीना गुणशून्या निष्कारणमेव त्वया रक्षिता वयन्तु ते करुणां व्याख्यातवन्त इति अगतिकानां त्वमेव गतिरित्याह ।

११ हे कल्याणि ! अम्ब ! कौटिल्यम् (अनार्जवम्, वक्रत्वं च) ते भ्रुवौ, कठिनता (क्रूरता, कठिनस्पर्शश्च) स्तनौ, दारिद्र्यम् (अकिञ्चनत्वं, तनुत्वं च) मध्यभागं, रागः (विषयाऽभिलाषो, रक्तिमा च) अधरोष्ठं, तमः (अज्ञानम्, अन्धकारश्च) केशान्, चाञ्चल्यं (अगाम्भीर्यं, चपलत्वं च) दृशं, मन्दगतिता (कुण्ठितगतित्वं,

दारिद्र्यं बत मध्यभागमधरं रागस्तमः कुन्तलां-
श्चाञ्चल्यं दृशमम्ब मन्दगतिता पादौ मुखं मुग्धता॥ ११॥

दोषेति। हे कल्याणि! गुणताम् आदातुमिच्छुर्दोषौघः शरणं रक्षितृणि ते ऽङ्गानि जगाम प्राप। तदाह हे ऽम्ब! किमपि कौटिल्यं भ्रुवौ, एवं हे कल्याणि! कठिनता कुचौ, तथा दारिद्र्यं कार्श्यं वा अभावः मध्यभागं, पुनरधरं रागो रक्तिमा, अन्यच्च तमः कुन्तलान् कचान्, अपि च चाञ्चल्यं दृशम्, इतरन्मन्दगतिता पादौ, पुनर्मुखं मुग्धतेति। उत्प्रेक्षादीपकोल्लासालङ्काराः। शार्दूलविक्री० ॥ ११॥

कुतस्त्वया देवि कृपाकटाक्ष-
लेशैरहं श्लोककृदर्भको ऽपि।
परं त्वहं श्लोककृदित्यभीक्ष्णं
कदा नु गायेयमिति प्रतीक्षे ॥ १२ ॥

कुत इति। हे देवि! त्वया कृपायुक्तानां कटाक्षाणां लेशैः अर्भको ऽप्यहं श्लोकान्पद्यानि करोति तादृशः कृतः परं तु "अहं श्लोककृत्" इत्यभीक्ष्णं पुनः पुनः कदा नु गायेयम् इति प्रतीक्षे इच्छामि। "अह ३ँ श्लोककृदह ३ँ श्लोककृ"दित्यादितैत्तिरीयोप-

---

शनैर्गतिश्च) पादौ, मुग्धता (मूर्खता, सौन्दर्यं च) मुखं, प्रापेत्येवं दोषसमूहः गुणतां लिप्सुरिव ते ऽङ्गानि रक्षकतया प्रापेति भगवतीसौन्दर्यातिशयं प्रतिपादयति।

१२ हे देवि ! डिम्भो ऽप्यहं त्वया दयाऽवलोकनैः श्लोककृत् (काव्यकृत्) रचितः, परन्तु (अहं) "अहं श्लोककृ"दिति ब्रह्मज्ञानाऽवस्थायां गेयं तैत्तिरीयोपदुपदुक्तं कदा गायेयमिति प्रतीक्षे (प्रतिपालयन्नस्मि) इति स्वस्य ब्रह्मज्ञानं याचते।

निषदुक्तां ब्रह्मविदवस्थां कदा प्राप्स्यामीति भावः । उपजातिवृत्तम् ॥ १२ ॥

आगस्तातिं मे किमदृश्यविद्या-
मध्यापयस्यब्धिसुते तथा त्वम् ।
स विश्वतश्चक्षुरधोक्षजो ऽपि
न पश्यति व्यक्ततमां यथैनाम् ॥ १३ ॥

आग इति । हे ऽब्धिसुते ! "विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतस्पात्" इति श्रुतिसत्त्वात् सर्वतश्चक्षुरपि सः अधः कृतम् अक्षजमिन्द्रियजन्यज्ञानं येन सः यथा मे मम आगस्ततिमपराधपङ्क्तिं प्रति व्यक्ततमां स्पष्टां न पश्यति तथा एनाम् अदृश्या ऽन्तर्धानरूपा चाऽसौ विद्या च ताम् अध्यापयसि पाठयसि किम्? इति दयालुत्वे उत्प्रेक्षा । सैवाऽलङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ १३ ॥

रक्षेति नाथसविधे तव गाढमुक्ति-
र्यद्युद्गता मम भवेत्तत एव मुक्तिः ।

---

१३ हे अब्धिसुते ! त्वं मे अपराधपरम्परां तथा अदृश्यविद्यां (तिरस्करिणीविद्याम्) अध्यापयसि किं ? यथा अतिस्फुटामप्येनां सर्वप्रत्यक्षवान् हरिरपि न पश्यतीति त्वं मदपराधततिं मर्षयित्वा हरेरपि तामुपेक्षणीयां करोषीत्याह ।

१४ हे कृष्णप्रिये ! भगवत्समीपे (एवं) रक्षेति तव वाग् यदि निर्गता स्यात् तत एव मे भवमोक्षो भवेत्, तथापि एतावति (अ-

एतावति श्रितमनोरथपूरणे ऽस्मिन्
कृष्णप्रिये ननु तथापि कियान्विचारः ॥ १४ ॥

रक्षेति। हे कृष्णप्रिये ! रक्ष 'एनं कविं पालय' इति नाथस्य हरेः सविधे समीपे तव गाढम् आदरयुक्तम् उक्तिर्व्याहारः यदि भवेत् ततः तद्वचनादेव मे मम मुक्तिर्भवेत, एतावत्यस्मिन् श्रितस्य आश्रितस्य मम मनोरथस्य पूरणे नन्विति वितर्के, किं परिमाणमस्य कियान् । किमिदम्भ्यां वो घ इति वतुप् । विचारः आलोचनं, श्रीहरिसन्निधौ त्वत्कथनादेव मदुद्धारो भविष्यति अत एतत्कथने ऽपि विचारं मा कुर्विति भावः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १४ ॥

यद्यम्ब निन्दसि यदूद्वहवल्लभे मां
कर्माणि कारय तदा कलुषोज्झितानि ।
नैर्घृण्यमेषि यदि वा न ततो ऽपि दूये
नैराश्यमेव हि सुखं निगदन्ति सन्तः ॥ १५ ॥

यदीति । हे यदूद्वहस्य वल्लभे ! प्रिये ! हे ऽम्ब ! यदि मां त्वम् महादुराचारोऽसि त्वामेनं द्रष्टुं नाऽर्हामीति यदि नि-

---

स्वल्पश्रमसाध्ये) आश्रिताऽभीप्सितपूरणे विचारः कियान् ? इति त्वं द्रुतं भगवते निवेद्य मां मोचयेत्याह ।

१५ हे यदुनाथप्रिये ! अम्ब ! (कुचरित्रं) मां यदि विगर्हसे तर्हि निष्कल्मषाणि कर्माणि (मां) कारय, यदि वा दयाशून्यतां यासि ततो ऽपि न मे दुःखं, यतः सन्तो नैराश्यमुत्कृष्टं सुखं वदन्तीति भगवतीं स्वस्य सुचरितप्रवर्तनाय प्रार्थयते ।

न्दसि तदा कलुषोज्झितानि निष्पापाणि कर्माणि कारय इति प्रार्थना, यदि वा तादृशकरणे नैर्घृण्यं निर्दयत्वम्, एषि गाप्नोषि ततो निष्करुणत्वादपि सर्वथा निराशो ऽहं न दूये न उपतापं प्राप्नुयाम् । तत्र हेतुः 'आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुख'मित्यभिधानात् । सन्तः साधवः नैराश्यमेव सुखं गदन्ति वदन्ति । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १५ ॥

नैवाऽपवर्गमतिदुर्गममर्थये त्वां
न स्वर्गमम्ब न ततो ऽप्यपरं च सौख्यम् ।
अभ्यर्थये हरिसखि त्वयि भक्तिमात्र-
मत्राऽपि चिन्तयसि चेदथ किं करोमि ॥ १६ ॥

नैवेति । हे ऽम्बाऽत्यन्तं दुर्गमं गन्तुमशक्यम् अपवर्गं मोक्षं त्वां नाऽर्थये न प्रार्थये, तथा स्वर्गं न, ततो ऽप्यपरिमितम् इतरत् सौख्यं न, तर्हि हे हरिसखि! त्वयि भक्तिरेव भक्तिमात्रम् अभ्यर्थये याचामि अत्र केवलभक्तिदाने ऽपि चिन्तयसि चेत् अथ किं करोमि ? मन्निरुपायत्वमिति भावः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १६ ॥

---

१६ हे ऽम्ब ! अहं त्वाम् अतिदुरापं मोक्षं न याचे, स्वर्गमपि न, अन्यदपि सुखं न, किन्तु हे हरिप्रिये ! त्वयि केवलां भक्तिं याचे, तावन्मात्रदाने ऽपि यदि विचारयसि तर्हि का मे गतिरित्याह ।

मा कोपं कुरु मातरेकमधुना जल्पामि धृष्टो वचः
शक्तिः कर्तुमकर्तुमन्यथयितुं जागर्ति येयं त्वयि।
तल्लेशो मम चेदसेत्स्यदमृतं सर्वाननेष्यं क्षणाद्
विघ्नो नैत्रमुपेक्षसे घनकृपा कस्मात्त्वमस्मानिति॥१७॥

मेति। हे मातः! अहमेतावत्पर्यन्तं समर्यादमवादिषम्, अधुना धृष्टः उद्धतः सन्नेकं वचः जल्पामि, कोपं मा कुरु, त्वयि कर्तुम् अन्यथयितुं विपरीतयितुं येयं शक्तिर्जागर्ति तस्या लेशः ममाऽसेत्स्यदभविष्यच्चेत् सर्वान् क्षणात् मोक्षम् अनेष्यम्। णीञ् प्रापणे अस्माद्धेतुहेतुमद्भावेलृङ्। एवं सति घनकृपा त्वम् अस्मान्किम् उपेक्षसे? न विघ्न इति लोकोक्तिरलङ्कारः। शार्दूलवि०॥१७॥

सौन्दर्यस्य निधिर्मुदामुदयभूः संपत्तिमञ्जूषिका
कान्तीनां निलयः कलाजलनिधिः क्षान्तेर्निशान्तस्थली।

---

१७ हे मातः! मा कुप्य, अधुना धृष्टः सन्नहमेकं वचो वदामि (यत्) त्वयि कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुं च येयं शक्तिर्जागरूका ऽस्ति तस्या लेशो ऽपि मम यदि सिद्ध्येत् तर्हि अहं सर्वान् क्षणात् मुक्तिं प्रापयेयम्, एवं सति करुणासागररूपा त्वं किमित्यस्मानुपेक्षसे? तत्तु न जानीम इति सप्रणयधार्ष्ट्यमात्मा ऽनुपेक्षां प्रार्थयते।

१८ हे कमले! त्वं रामणीयकस्य शेवधिः, संतोषाणामुत्पत्तिभूमिः, संपदां पेटिका, कान्तीनामालयः, चतुःषष्टिकलानां सागरः, क्षमाया मन्दिरं, कौशलस्य रक्षणगृहम्, औदार्यस्य विश्रमस्थानं, यशसां

दाक्षिण्यस्य शरण्यसद्म कमले दातृत्वविश्रान्तिभू-
रास्थानी यशसां प्रपा ऽसि सतृषामाद्यस्य पुंसो धनम् १८

सौन्दर्येति । हे कमले ! त्वं सौन्दर्यस्य निधिः, तथा मुदां हर्षाणामुदयभूः उत्पत्तिभूमिः, पुनः संपत्तिमञ्जूषिका । पिटकः पेटकः पेटा मञ्जूषेत्यमरः । पुनश्च कान्तीनां निलयो गृहम्, अन्यत्कलानां चतुःषष्टिसंज्ञकानां जलनिधिः, इतरत्क्षान्तेः क्षमाया निशान्तस्य गृहस्य स्थली, एवं दाक्षिण्यस्य कौशलस्य शरण्यं रक्षणसाधु, तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । सद्म गृहम्, इतरच्च दातृत्वस्य विश्रान्तिभूः, अपि च यशसाम् आस्थानी । आस्थानी क्लीबमास्थानमित्यमरः । च परं सतृषां प्रपा पानीयशालिका, आद्यस्य पुंसः धनं सर्वस्वमप्यसीति । उल्लेखालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १८ ॥

मोहोन्मूलनमूलिका भवजुषां मोक्षाऽध्वनिःश्रेणिका
चेतःशुद्धिविधानसिद्धगुटिका चिन्तातमश्चन्द्रिका ।
विद्याविभ्रमशालिका ऽसि कमले विष्णोरुरोमालिका
मातस्त्वं मम पारिजातलतिका मोदाम्बुधेर्वीचिका॥ १९॥

मोहेति । कमले ! मोहस्याऽज्ञानस्योन्मूलने उत्पाटने मू-

सभाभवनं, तृष्णा(विषयतर्ष)वतां पानीयशाला, हरेश्च सर्वस्वमसीति स्तौति ।

१९ हे मातः ! संसारिणामज्ञानविनाशकौषधिः, मोक्षरूपस्याऽट्टस्याऽधिरोहणी, चित्तशोधकसिद्धगुटिका, चिन्ताऽन्धकारज्योत्स्ना, विद्याविलासशाला, हरेर्वक्षःस्रक् त्वं मम पारिजातलता (सर्वार्थदा) संमदसागरोर्मिः (निरतिशयहर्षदा) असीति स्तुते ।

लिका ओषधिः, भवजुषां संसारिणां मोक्ष एवाऽट्टः सौधस्तस्य निःश्रेणिका अधिरोहणिका, चेतसः शुद्धिविधानस्य सिद्धगुटिका सिद्धरचितगुटिका, चिन्तातमसः चन्द्रिका, चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्नेत्यमरः । विद्याया विभ्रमस्य विलासस्य शालिका शाला, विष्णोः उरसः मालिका तत्राऽवस्थानात् । हे मातः ! त्वं मम पारिजातस्य कल्पद्रोर्लतिका इष्टदातृत्वात्, मोदाम्बुधेरानन्दसिन्धोर्वीचिका लहरी । असीति शेषः । उल्लेखालङ्कारः । शार्दूलवि० ॥ १९ ॥

विकासः पुण्यानामपि च विकचाऽम्भोरुहरुचां
विवर्तो हर्षाणां विततिरमृतानां परिणतिः ।
विकारः कारुण्याऽमृतजलधिवीचीपरिषदां
विकल्पः कल्पद्रोर्जननि तव वीक्षा विजयते ॥ २० ॥

विकास इति । हे जननि ! पुण्यानां विकासः, अपि च विकचानां प्रफुल्लानामम्भोरुहाणां कान्तीनां विवर्तः परिणामः, हर्षाणां विततिर्विस्तारः, अमृतानां परिपाकः, कारुण्याऽमृतजलधेः कृपापीयूषसिन्धोः वीचीनां परिषदां सभानां विकारः, कल्पद्रोर्विकल्पः अपरः, ईदृशी तव वीक्षा ऽवलोकः विजयते । विपराभ्यां जेरित्यात्मनेपदम् । उल्लेखालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २० ॥

---

२० हे जननि ! सुकृतविकासः, विकसितकमलकान्तिरूपान्तरं, हर्षविस्तारः, पीयूषपरिणामः, दयाऽमृतसागरतरङ्गपरम्पराविकारः, कल्पवृक्षाऽपररूपस्तवाऽवलोकः सर्वोत्कर्षेण राजते इत्याह ।

प्रज्ञालतानां किमुपघ्नयष्टिः
पणायतां कामगवी कवीनाम् ।
प्रपञ्चमातस्त्वमकिञ्चनानां
प्राणप्रतिष्ठा परमा ऽसि काष्ठा ॥ २१ ॥

प्रज्ञेति । हे प्रपञ्चमातः ! प्रज्ञालतानां बुद्धिवल्लीनाम् उपघ्नभूता ऽऽश्रयभूता यष्टिः किम् ? स्यादुपघ्नो ऽन्तिकाश्रये इत्यमरः । पणायतां, स्तुवतां. पण स्तुतावित्यस्माद्गुपूधूपेत्यादिना आयप्रत्यये धातुत्वाल्लटः स्थाने शत्रादेशः । कवीनां कामगवी कामधेनुः त्वम् अकिञ्चनानां दरिद्राणां प्राणानां प्रतिष्ठा स्थितिः, पुनः परमा उत्कृष्टा काष्ठा सीमा ऽसि परा काष्ठा ऽसीति । उल्लेखालङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ २१ ॥

अस्मादृशामभ्युदयाङ्कुरो वा
नाथस्य पद्मे नयनोत्सवो वा ।
दिव्यौषधं वा दुरिताऽऽमयानां
पारं परं वा भवती भवाऽब्धेः ॥ २२ ॥

अस्मादृशामिति । हे पद्मे ! भवती अस्मादृशाम् अभ्युदयस्य भाग्यस्य अङ्कुरः । अङ्कुरो ऽभिनवोद्भिदीत्यमरः । वा, नाथस्य हरेः नयनयोः उत्सवः उद्भवः वा, दुरितरूपाणां पापरूपाणामामयानां

---

२१ हे जगज्जननि ! त्वम् पणायतां (स्तुवतां) कवीनां मतिवल्लरीणामन्तिकाश्रयदण्डरूपा ऽसि, किं च दरिद्राणां प्राणप्रतिष्ठा (जीवनास्थानिदा) चरमसीमा ऽसीत्याह ।

२२ हे पद्मे ! त्वं मादृशजनानां भाग्यनवोद्भिद् वा, हरेर्नयनोत्सवरूपा वा, पापरोगाणां दिव्यौषधरूपा वा, संसारसागरस्य परं पारं वा ऽसीत्याह ।

रोगाणां दिव्यम् औषधं भेषजं वा, भवाऽब्धेः परं पारं परतीरं वा। उल्लेखसन्देहालङ्कारौ। इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ २२ ॥

ताटङ्करक्षां त्रिदशाङ्गनानां
तरङ्गिणीजानितपःफलं श्रीः।
दारिद्र्यविद्रावणमूलविद्यां
जगुर्जगन्नायकनायिकां त्वाम् ॥ २३ ॥

ताटङ्केति। हे श्रीः! त्रिदशाङ्गनानां देवस्त्रीणां ताटङ्कानां रक्षां दैत्याऽर्दितसर्वामररक्षकत्वात्, तरङ्गिणीजानेर्दुग्धोदधेः तपसः फलभूतां, दारिद्र्यस्य विद्रावणस्य नाशनस्य मूलविद्यां जगन्नायकस्य हरेर्नायिकां पत्नीं त्वां जगुः। उल्लेखसन्देहालंकारौ। इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ २३ ॥

परिष्कृतिं पङ्कजकाननानां
परायणं नः शरणाऽऽगतानाम्।
सन्तः शकुन्तध्वजसुन्दरि त्वां
सर्वस्वमाहुः सकलाऽऽगमानाम् ॥ २४ ॥

परिष्कृतिमिति। हे शकुन्तध्वजस्य गरुडकेतनस्य सुन्दर-

---

२३ हे श्रीः! जगन्नाथमहिषीं त्वाम् (सुधियः) देवाङ्गनानां ताटङ्करक्षां (तत्पतिदेवरक्षणेन तासां सौभाग्यचिन्हभूतकर्णाभरणरक्षिणीम्) आहुः, नदीपतिसमुद्रसुकृतफलम् आहुः, एवं दारिद्र्योन्मूलनमन्त्ररूपां चाहुरित्याह।

२४ हे शकुन्तध्वजसुन्दरि! (गरुडध्वजरमणि!) सन्तः त्वाम् कमलवनानामलङ्काररूपां, शरणं प्रपन्नानामस्माकं चरमप्राप्यं पदं, निखिलशास्त्राणां सकलं धनमाहुरित्याह।

रि ! त्वां पङ्कजकाननानां कमलवनानां परिष्कृतिं भूषणभूताम्, एवं शरणाऽऽगतानां रक्षणप्राप्तानां नो ऽस्माकं परमयनं प्राप्यस्थानं, तथा सकलानामागमानां शास्त्राणां सर्वस्वम् इति सन्तः आहुः जगुः । उल्लेखालङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ २४ ॥

परिकर्म विनिर्मलं मुरारेः
प्रतियत्नं प्रतिबुद्धशेमुषीणाम् ।
भवतीं भवतीक्ष्णयातनाना-
मभिचाराऽऽहुतिमाहुरब्धिकन्ये ॥ २५ ॥

परिकर्मेति । हे अब्धिकन्ये । भवतीं मुरारेः विनिर्मलं शुद्धं परिकर्म, परिकर्माङ्गसंस्कार इत्यमरः । प्रतिबुद्धानां ज्ञातॄणां शेमुषीणां बुद्धीनां प्रतियत्नो गुणाधानं, प्रतियत्नावुभौ लिप्सोपग्रहावित्यमरः । भवस्य तीक्ष्णानां खराणां यातनानां वेदनानाम् अभिचाराऽऽहुतिं मारणकर्माऽऽहुतिं चाऽऽहुः । उल्लेखालङ्कारः । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ ३५ ॥

मुनिमानसराजहंसिका वा
मुरभित्कल्पकमञ्जुमञ्जरी वा ।

---

२५ हे जलधिसुते ! भवतीं मुररिपोरमलमङ्गसंस्कारं, विद्वज्जनमनीषाणां गुणाधानं, संसारकठोरवेदनानां मारणकर्मपूर्णाहुतिं चाहुरित्याह ।

२६ हे जननि ! त्वं मुनिजनमानसरूपमानससरोवरराजहंसी वा, मुरारिरूपकल्पवृक्षसुन्दरवल्लरी वा, निगमपञ्जर (म-

श्रुतिपञ्जरदिव्यसारिका वा
जननि त्वं गुणरत्नपेटिका वा ॥ २६ ॥

मुनीति । हे जननि ! त्वं मुनीनाम् ऋषीणां मानसस्य स्वान्तस्य सरसश्च राजहंसिका मराली वा, मुरभिदो हरिरूपस्य कल्पकस्य सुरद्रोर्मञ्जुर्मञ्जरी वल्ली । वल्लरिर्मञ्जरी स्त्रियाविस्यमरः । वा, श्रुतिरूपे पञ्जरे दिव्यसारिका । 'मैना' इति लोके । वा, गुणरूपाणां रत्नानां हीरकादीनां पेटिका मञ्जूषा वेति । उल्लेखसन्देहावलङ्कारौ । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ २६ ॥

प्रतिसृष्टिरियं तडिल्लतानां
परिणामो नु शिरीषमञ्जरीणाम् ।
प्रतिभाति हृदि त्वदीयमूर्तिः
परिवृत्तिर्हरिपत्नि काञ्चनानाम् ॥ २७ ॥

प्रतीति । हे हरिपत्नि ! इयं त्वदीया चाऽसौ मूर्तिश्च तडिल्लतानां विद्युतां प्रतिसृष्टिः द्वितीयः सर्गः, नु वितर्के, शिरीषमञ्जरीणां परिणामः नु, काञ्चनानां परिवृत्तिर्विनिमयः प्रत्याम्नायः प्रतिभाति । वृत्तालङ्कारौ भूतपूर्वौ ज्ञेयौ ॥ २७ ॥

प्रस्तावनेति । हे देवि ! भुवनपालननाटकस्य प्रस्तावनेति ।

ध्यगत) दिव्यसारिका वा, गुणरूपरत्नानां मञ्जूषा वा ऽसीति स्तौति ।

२७ हे हरिगृहिणि ! तवेयं मूर्तिर्विद्युल्लतानां सृष्ट्यन्तरं नु, शिरीषमञ्जरीपरिणतिर्नु, सुवर्णानां विनिमयो नु, अस्मद्धृदये प्रतिभातीत्याह ।

प्रस्तावना भुवनपालननाटकस्य
प्राच्या दिशो धवलिमा ऽपि च कालरात्रेः ।
दुर्गर्वसर्वरजनीचरधूमकेतु-
र्दोषद्रुमस्य परशुस्तव देवि रूपम् ॥ २८ ॥

एतल्लक्षणं सुधाकरे ।

विधेर्यथैव सङ्कल्पो मुखतां प्रतिपद्यते ।
प्रध नस्य प्रबन्धस्य तदा प्रस्तावना मता ॥

अन्यदपि लक्षणम् "अर्थस्य प्रतिपाद्यस्य तदा प्रस्तावना मते"ति । वा कालरात्रेः प्राच्याः दिशः धवलिमा उज्ज्वलत्वम् प्रातः काल इत्यर्थः । वा दुर्गर्वयुक्तानां सर्वेषां रजनीचराणां धूमकेतुः नाशसूचकग्रहविशेषः, दोषरूपस्य द्रुमस्य परशुः कुठारः, ईदृक्तव रूपम् अस्ति । उत्प्रेक्षालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २८ ॥

आलानयष्टिरसि योगिमनोगजाना-
माशापिशाचपरिमोचनमन्त्रविद्या ।

---

२८ हे देवि ! जगद्रक्षणनाटकस्याऽऽमुखं, कालरात्रेः पूर्वदिक्सम्बन्धि (प्रातः कालिक) शुभ्रतारूपं, सदर्पनिखिलराक्षसनाशे धूमकेतुरूपं च तव रूपं दोषरूपवृक्षोच्छेदे कुठाररूपं विराजत इत्याह ।

२९ हे कमलालये ! त्वं योगिचेतःकरिणाम् आलानयष्टिः, (बन्धनदण्डः) आशारूपपिशाचनिःसारणे मन्त्रशास्त्रं, यमलोक-

कार्तान्तलोकगमनप्रतिरोधमुद्रा
कारुण्यपुण्यतटिनी कमलाऽऽलये त्वम् ॥ २९ ॥

आलानेति। हे कमलाऽऽयतने! योगिनां मनोरूपाणां गजानाम् आलानयष्टिः पादबन्धनमिति भावः। आशा इच्छा तद्रूपपिशाचस्य परिमोचनमन्त्रस्य विद्या, कार्तान्तलोके याम्यलोके गमनस्य तद्द्वारस्य प्रतिरोधस्य निरोधस्य मुद्रा मुद्राङ्कितालकं 'कुलुप' इति लोके। कारुण्यपुण्ययोः कृपासुकृतयोस्तटिनी नदी च त्वं लक्ष्मीः असि भवसीत्यर्थः। उल्लेखालङ्कारः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २९ ॥

शरदं तमोघनानां शाश्वतसुखसम्पदामुपोद्धातम्।
शरणं व्रजामि कमले शौरिवशीकारमूलिकां भवतीम् ३०

इति श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे सङ्कीर्णस्तबकस्त्रयोविंशः सम्पूर्णः ॥ २३ ॥

शरदमिति। हे कमले! नमताम् अज्ञानरूपाणां घनानां शरदं शरत्कालं नाशकमिति भावः। शाश्वतसुखस्य ब्रह्मसुखस्य संपदाम् उपोद्धातम् उपबृंहणरूपां, शौरेर्भगवतः वशीकारस्य स्वाधीनीकरणस्य मूलिकाम् ओषधिमूलं भवतीं लक्ष्मीम् अहं शरणं

गमनप्रतिबन्धरूपा, दयायाः पवित्रतरङ्गिणी असीति स्तौति।

३० हे कमले! अज्ञानरूपाणां मेघानां निःसारणे शरत्समयरूपाम्, आत्यन्तिकसुख(मोक्ष)सम्पत्तेः प्रस्तावनां, हरिवशीकरणौषधिं त्वां शरणं व्रजामीति सर्वार्थदाया भगवत्याः शरणोपगमनं प्रतिजानानः स्तबकं पूरयति।

इति श्रीमानवल्ल्युपाह्वतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां सङ्कीर्णस्तबकः ॥ २३ ॥

व्रजामि रक्षणं प्राप्तो ऽस्मीत्यर्थः । उल्लेखालङ्कारः । गीति-
वृत्तम् ॥ ३० ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन वि-
रचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटी-
कायां सङ्कीर्णस्तबकस्त्रयोविंशः समाप्तिमगम-
त्समाप्तः ॥ २३ ॥

अथ निर्वेदस्तवकः ॥ २४ ॥

अनुजं जातनिर्वेदं यः श्रीगीतोपदेशतः ।
विततार स्वविज्ञानं स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २४ ॥

अथाऽस्मिंश्चतुर्विंशे स्तवके स्वनिर्विण्णतां दर्शयितुं प्रथमपद्ये निर्वेदशमनीमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

शरणीकरणीयाङ्घ्रिं शश्वत्तापत्रयाऽऽतुरैः ।
सर्वनिर्वेदशमनीं समस्तजननीं नुमः ॥ १ ॥

शरणीति । तापत्रयेणाध्यात्मादिना आतुरैः शरणीकरणीयः अङ्घ्रिर्यस्यास्तां, सर्वेषां निर्वेदानां श्रमाणां शमनीं, समस्तानां जननीं नुमः । पथ्यावक्त्रं वृत्तम् । काव्यलिङ्गमलङ्कारः ॥ १ ॥

अनुपासिततावकाऽङ्घ्रिपद्मा-
न्यपरामृष्टपराऽत्वरस्थितीनि ।

---

१ अधुना चतुर्विंशेन निर्वेदस्तवकेन तुष्टूषुरादौ निर्वेदेति स्तवकनामोल्लिखन् आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रितयाऽऽतुरैः प्रपदनीयपदां निखिलदुःखशमनीं जगज्जननीं स्तुम इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे जगन्मातः ! जीर्यतो मम असेवितत्वदीयपादाम्बुजानि,

जगदम्ब वृथैव जीर्यतो मे
समतीतानि हि जन्मनां शतानि ॥ २ ॥

अन्विति । हे जगदम्ब ! वृथैव जीर्यतो जरां प्राप्नुवतः मे अनुपासिते तावके अङ्घ्रियुग्मे येषु तानि, अपरामृष्टे अविचारिते पराऽवरे अमुत्रेहरूपे स्थिती यद्वा ब्रह्मणि स्थितिः येषु तानि जन्मनां शतानि वृथैव समतीतानि गतानीत्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ॥ २ ॥

अपवर्गकथापथाऽतिगाना-
मनुदासीनहृषीककिङ्कराणाम् ।
दिवसा बहवो वृथैव याता-
स्तव सानन्दमुपासनं विना नः ॥ ३ ॥

अपवर्गेति । अपवर्गस्य मोक्षस्य कथायाः पन्थानमतिक्रम्य गच्छतां तथा अनुदासीनानां विषयसेवनतत्पराणां हृषीकाणामिन्द्रियाणां किङ्कराणां नो ऽस्माकं तव सानन्दमुपासनं विना बहवो दिवसाः वृथैव याता गताः । पूर्वश्लोकोक्त एवाऽलङ्कारच्छन्दसी ॥ ३ ॥

अविचारितपूर्वाऽपराऽवस्थानि जनिशतानि मुधैव व्यतीतानीति सनिर्वेदं वदति ।

३ तव ससन्तोषं सेवां विना मोक्षचर्चाऽध्वोल्लङ्घिनां साऽभिनिवेशेन्द्रियविधेयानां नो बहूनि दिनानि निष्फलानि व्यतीयुरित्याह ।

अवधीरितसाधुसङ्गमाना-
मपचारेषु च बद्धकङ्कणानाम्।
कथमन्यतमं कृपानिधे मां
कमले हन्त वृथा कृथाः खलानाम्॥ ४॥

अवेति। हे कृपानिधे! हे कमले! अवधीरितस्तिरस्कृतः साधुसङ्गमः सत्सङ्गो यैस्तेषां, तथा अपचारेषु निन्द्यकर्मसु बद्धं कङ्कणं विरुदं यैस्तेषां खलानां मध्ये अन्यतमं बहुष्वेकं मां हन्त खेदे वृथा कथम् अकृथाः? कृधातोर्लुङि ह्रस्वादङ्गादिति सिचो लोपः। अलङ्कारच्छन्दसी पूर्वोक्ते॥ ४॥

स्मारं स्मारं मलिनविषयान् मानसं मेऽवसन्नं
चारं चारं प्रतिखलगृहं जातखेदौ च पादौ।
कारं कारं कुजनविनुतिं क्लेशिता हन्त जिह्वा
वारं वारं वरजलनिधे किं नु विज्ञापयेयम्॥ ५॥

स्मारमिति। हे वराणां वरदानानां जलनिधे! सिन्धुभूते! मलिनान्विषयान् स्मारं स्मारं स्मृत्वा मे मानसमवसन्नं

---

४ हे कृपानिधे! कमले! त्वं मां तिरस्कृतसज्जनसङ्गतीनां दुराचारगृहीतदीक्षाणां खलानाम् अन्यतमं (खलवर्गान्तवर्तिनं) हन्त (खेदे) कथमकृथाः? इत्याह।

५ हे वरदानसमुद्ररूपे! मम चेतो मलिनान् विषयाननकृत् स्मृत्वा परिश्रान्तं, प्रत्येकखलगृहं गत्वा गत्वा मे चरणौ खिन्नौ, दुर्जनस्तवं पुनः पुनर्विधाय रसना सक्लेशा, (जाता) भूयो भूयः किं नु विज्ञापयेयम्? इति निर्वेदाऽतिशयं दर्शयति।

खिन्नं, तथा खलगृहे खलगृहे इति प्रतिखलगृहं चारं चारं चरित्वा चरित्वा पादौ जातखेदौ सञ्जाताऽऽयासौ, पुनः कुजनानां विनुतिं स्तुतिं कारङ्कारं कृत्वा कृत्वा हन्त खेदे जिह्वा क्लेशिता क्लेशं प्रापिता, अतो वारं वारं पुनः पुनः नु इति विचारे किं विज्ञापयेयं ? न किमपीति भावः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ५ ॥

विहितमखिलं त्यक्त्वा कृत्वा च गर्हितमन्वहं
तदुचितफलान्यत्राऽमुत्राऽप्यहो कलयन्नहम् ।
गुणगणनिधे मृत्वा मृत्वा कियन्ति युगानि वा
मुरविजयिनो जाये जायेय मोहभयाऽऽतुरः ॥ ६ ॥

विहितमिति । हे गुणानां गणानां निधे ! अन्वहं प्रतिदिनम् अखिलं विहितं त्यक्त्वा गर्हितं निन्द्यं च कृत्वा तयोरुचितानि फलानि अत्राऽमुत्र इह परलोके ऽपि अगणयन्नहं कविः अहो इत्याश्चर्ये मृत्वा मृत्वा हे मुरविजयिनः जाये ! मोहभयाभ्यामातुरः सन् कियन्ति किंपरिमाणानि युगानि जायेय ? उत्पन्नो भवेयम् । कारकदीपकालङ्कारः । हरिणीवृत्तम् ॥ ६ ॥

तृणत्याजं त्यक्त्वा त्रिजगति कलत्रादिविषयान्
प्रणत्या ते दिव्यां कति कति गतिं यान्ति कृतिनः ।

---

६ हे गुणसङ्घशेवधे ! मुररिपुपत्नि ! समस्तं विधिबोधितं कर्म विहाय निन्दितं च प्रतिदिनं कृत्वा इहाऽमुत्रापि तद्योग्यानि फलानि उपभुञ्जानोहं पुनः पुनर्मरणं प्राप्य मोहभयाभ्यां विधुरः सन् कियन्ति युगानि (यावत्) जायेय ? (जन्म लभेय) इति पृच्छति ।

७ हे रमे ! जगति कतिपये धन्या जायादिविषयान् तृणमिव परित्यज्य ते नमनेन दिव्यां गतिं यान्ति, अहं पुनर्विषयरूप-

अहं त्वेवं तावद्विषयविषयन्त्रेषु पतितो
निषीदन् संसारे विपदवसरे रोदिमि रमे ॥ ७ ॥

तृणेति। हे रमे! कृतिनः कुशलाः त्रिजगति लोकत्रये कलत्रं भार्या आदिर्येषां तान्विषयान् तृणत्याजं त्यक्त्वा तृणवत्त्यक्त्वेत्यर्थः। उपमाने कर्मणि चेति णमुलि यथाविध्यनुप्रयोगः। ते तव प्रणत्या नमस्कृत्यैव दिव्यां गतिं न यान्ति? अपि तु यान्त्येवेति भावः। अहं त्वेवंप्रकारेण विषयरूपेषु विषयन्त्रेषु पतितः, अतः विषीदन्दुःखं कुर्वन् सन् विपदः अवसरे समये रोदिमि। प्रेयोलङ्कारः। शिखरिणीवृत्तम् ॥ ७ ॥

जननि महति वंशे जन्म लब्धं ततः किं
विशदमधिगते वा वेदशास्त्रे ततः किम्।
सदसि कथकदर्पः सादितो वा ततः किं
भवजलधितरिस्त्वं भाविता चेन्न चित्ते ॥ ८ ॥

जननीति। हे जननि! महति वंशे जन्म लब्धं प्राप्तं ततः तेन किं भविष्यतीति भावः वा विशदं स्वच्छं यथा तथा वेदश्च शास्त्रं चाऽनयोः समाहारे सनपुंसकमिति नपुंसकत्वम्। तस्मिन्नधिगते प्राप्ते ऽपि ततः किं? वा सदसि सभायां कथकानां

विषयन्त्रेषु निपतितः संसारनिषण्णः सन् विपत्तिकाले रोदिमि केवलमिति निजदुर्दशां प्रदर्शयति।

८ हे मातः! भवसमुद्रतरणनौस्त्वं चित्ते न ध्याता चेत् तर्हि उच्चवंशजन्मलाभेन किं फलं? निगमाऽऽगमसम्यग्ज्ञानेनापि किं? सभासु वादिविजयेनापि किम्? इति त्वद्ध्यानं विना सर्वं व्यर्थमित्याह।

पण्डितानां दर्पो गर्वः सादितः खण्डितो ऽपि भवजलधेस्तरिर्नौका त्वं चित्ते न भाविता चेत्ततः किं ? व्यर्थमिति भावः । विनोक्तिरलङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ ८ ॥

अटित्वा दुर्देशान् सदसि च नटित्वा क्षितिभुजां
पठित्वा दीनोक्तीरपि फलमलब्ध्वा ऽतिचपलः ।
अपारैर्व्यापारैरलसतनुराराधनमहो
भवत्या हित्वा ऽहं बलवदवसीदामि कमले ॥ ९ ॥

अटित्वेति । हे कमले ! दुष्टान् देशानटित्वा गत्वा तथा क्षितिभुजां राज्ञां सभायां नटित्वा पुनर्दीनोक्तीरपि पठित्वोक्त्वा अतिचपलो ऽहं फलम् अलब्ध्वा अपारैर्बहुभिर्व्यापारैः अलसतनुः सन् भवत्या आराधनं हित्वा बलवन्महद्भृशम् अवसीदामि शोचामि । विषादनकाव्यलिङ्गालङ्कारौ । शिखरिणीवृत्तम् ॥ ९ ॥

निरन्तरमरुन्तुदैर्निरयवेदनाऽऽपादनाद्
दुरासदधराभुजामलमपावनैः सेवनैः ।

---

९ हे कमले ! दुष्टेषु देशेषु भ्रमित्वा, राजसभासु ताण्डवं कृत्वा, दीनवचनान्युदीर्याप्यलब्धफलो ऽत एवाऽतिचञ्चलो ऽनन्तैर्व्यापारैः शिथिलदेहो ऽहं भवत्या आराधनं हित्वा ऽतिविषादभागस्मि, अहो (आश्चर्ये) इति निष्फलैर्व्यापारैर्विषादं प्रकटयति ।

१० हे घनकुचे ! रमे ! नरकयातनादानान्मर्माविद्भिरपवित्रैर्दुरा-

रमे ननु रमेत मे दुरितमोचके मेचके
घनस्तनि मनस्त्वया घटितनर्मणि ब्रह्मणि ॥ १० ॥

निरन्तरमिति। दुःखेनाऽऽसादितुं शक्यानां धराभुजां राज्ञां निरयाणां वेदनानामापादनात् कारणात् निरन्तरं सततम् अरुं(?)व्रणं तुदन्ति व्यथयन्ति तैः। विध्वरुषोस्तुद इति खशि अरुर्द्विषदिति मुम्। तैः अपावनैर्निन्द्यैः सेवनैः अलं पर्याप्तं, नन्विति वितर्के। हे रमे! दुरितस्य मोचके नाशके मेचके श्यामले तथा त्वया घटितानि नर्माणि क्रीडा येन तस्मिन्ब्रह्मणि विष्णुरूपे हे घनस्तनि! मे कर्वेमनः रमेतेति प्रार्थना। काव्यलिङ्गमलङ्कारः। पृथ्वीवृ० ॥ १० ॥

जननि हृदवसादं शुष्कनिर्वेदवादं
जननि जहदपार्थं[1] शश्वदालम्ब्य धैर्यम्।
शरणमिह भजेयं संश्रिताऽन्यैरजेयं
दनुजभिदमुदारं तं भवत्या सदारम् ॥ ११ ॥

जननीति। हे जननि! अपगतः अर्थः प्रयोजनं यस्मात्तम् एवं जनिनां जन्मवतां हृदवसादं मानसदुःखकारकं शुष्कनिर्वेदवादं निष्फलदैन्याऽऽलापं जहत् त्यजन् शश्वत्पुनः पुनः

राधराजसेवनैरलं, दुरितोत्सारके श्यामवर्णे त्वया कृतक्रीडे ब्रह्मणि (हरौ) मे मनो रमेत, इत्याह।

११ हे अम्ब! प्राणिमनःखेददां निष्फलां नीरसां निर्वेदोक्तिं परित्यजन् भूयो धैर्यमाश्रित्य आश्रितेभ्यो ऽन्यैरजेयं (नतजनमात्रजेयं) भवत्या कलत्रवन्तमुदारं तं दानवरिपुं (हरिं) शरणं भजेयमित्याह।

१ अवार्यमिति २ पु० पा०।

धैर्यम् आलम्ब्य स्वीकृत्य संश्रितेभ्यो निजभक्तेभ्यः अन्यैर्जेतुमयोग्यं भवत्या लक्ष्म्या सदारं सपत्नीकम् उदारं दातारं दनुजान् दैत्यान् भिनत्ति विदारयति तं हरिं शरणं रक्षकं इति भजेयं सेवेयं मालिनीवृत्तम् ॥ ११ ॥

निर्विण्णमब्धिकन्ये निरीक्ष्य मां शीतलैरपाङ्गलवैः ।
अभिषिञ्चसि बलिवञ्चकचरणद्वयशरणवरणसाम्राज्ये १२

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे
निर्वेदस्तबकश्चतुर्विंशः सम्पूर्णः ॥ २४ ॥

निर्विण्णमिति । हे अब्धेः कन्ये ! निर्विण्णमतिखिन्नं मां कर्त्रि शीतलैः अपाङ्गानां कटाक्षाणां लवैर्लेशैर्निरीक्ष्य बलेर्दैत्यविशेषस्य वञ्चकस्य विप्रलम्भयितुः हरेः भगवतः चरणद्वयस्य पादयुग्मस्य शरणवरणस्य रक्षणं कुरु इति प्रार्थनायाः शरणागतेः साम्राज्ये अभिषिञ्चत्वभिषेकं करोत्वित्यर्थः । गीतिवृत्तम्॥१२॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां निर्वेदस्तबकश्चतुर्विंशः सम्पूर्णतां जगामतमाम् ॥ २४ ॥

---

१२ अब्धिसुते ! (त्वं) निर्वेदशालिनं (मां) शिशिरैर्नयनान्तपातलेशैरवलोक्य बलि(दैत्य)विप्रलम्भक(हरि)पदद्वन्द्वशरणाऽङ्गीकरणरूपसाम्राज्ये अभिषिञ्चसीति स्तुवानः स्तबकं समापयति ।

इति श्रीमानवल्ल्युपाह्वतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां निर्वेदस्तबकः ॥ २४ ॥

अथ फलस्तबकः ॥ २५ ॥

श्रीमद्रामायणकथां शृण्वतां पठतां नृणाम् ।
फलं ददाति मोक्षाऽऽख्यं स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥२५॥

अथाऽस्मिन् पञ्चविंशे स्तबके ग्रन्थफलं वर्णयितुं प्रथमपद्ये दुग्धामित्यादिना तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

दुग्धां दुग्धाऽम्बुधेः पुत्री दुरिताऽपहरा मम ।
शार्ङ्गिणश्चरणाऽम्भोजशरणाऽऽगतसंपदम् ॥ १ ॥

दुग्धामिति । दुरिताऽपहरा पापशमनी दुग्धाम्बुधेः पुत्री लक्ष्मीः शार्ङ्गिणः श्रीहरेश्चरणाऽम्भोजयोः शरणाऽऽगतेः संपदं दुग्धां पूरयतु । दुह प्रपूरणे इत्यस्माल्लोट् । आशीरलङ्कारः । पथ्यावक्त्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

धावन्तमुच्चतरदुर्विषयाऽटवीषु
सारङ्गशावमिव शश्वदपाङ्गजालैः ।
मामच्युतस्य महिषि प्रसभं गृहीत्वा
नित्यं विधेहि युवयोरनुकूलवृत्तिम् ॥ २ ॥

धावन्तमिति । हे अच्युतस्य महिषि ! पट्टस्त्रिये(?) ! अति॰

---

१ अथाऽन्तिमं पञ्चविंशं फलस्तवकमारिप्सुर्मम दुरितनाशिका क्षीरोदसुता हरेः पदकमलशरणप्रपन्नसंपत्तिं (मुक्तिं) दुग्धां (पूरयताम्) इति संपदं दुह्यादित्यनेन फलमिति स्तवकनाम सूचयन्नाह ।

२ हे अच्युतप्रधानपत्नि ! समधिकोच्चेषु दुष्टविषयकाननेषु भूयो धावन्तं मां हरिणशुशुमिवाऽपाङ्गरूपैरानायैर्बलाद् गृहीत्वा युवयोः (दम्पत्योः) अनुकूलचारिणं नित्यं विधेहीति प्रार्थयते ।

शयेनोच्चासु दुर्विषयरूपासु अटवीषु वनीषु सारङ्गशावं हरिणबालमिव धावन्तं माम् अपाङ्गानां कटाक्षाणां जालैः ससभं हठाद् गृहीत्वा युवयोः श्रीसीतारामयोः अनुकूला ऽनुसारिणी वृत्तिश्चित्तं यस्य तं भक्तं विधेहि कुरु । रूपकोपमे अलङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २ ॥

मातर्हिताऽहितविवेकविहीनमेतं
मन्दं मुकुन्दवरवर्णिनि मामनार्यात् ।
मार्गान्निवर्तयितुमर्हसि मङ्क्षु माता
कूपे निपित्सुमपि डिम्भमुपेक्षते किम् ॥ ३ ॥

मातरिति । हे मुकुन्दस्य वरवर्णिनि सुन्दरि हे ! मातः ! हिताऽहितयोरिष्टाऽनिष्टयोर्विवेकेन विचारेण हीनं मन्दं मूढम् एतं कविम् अनार्यान्निन्द्यान्मार्गान्मङ्क्षु । द्राङ्मङ्क्षु सपदि द्रुतम् इत्यमरः । निवर्तयितुं परावर्तयितुम् अर्हसि योग्या भवसि । तथा हि कूपे अन्धौ निपतितुमिच्छुं डिम्भं शिशुं माता उपेक्षते किमिति । अर्थान्तरन्यासालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३ ॥

विश्वस्य धात्रि भवती परिपास्यतीति
विश्वस्य सम्यगभयं तु वयं चरामः ।

---

३ हे मातः ! मुकुन्दोत्तमजाये ! हिताऽहितविचाररहितमेतं मां दुर्मार्गान्निवर्तयितुमर्हसीति कूपे निपतितुमिच्छुं शिशुं जननी उपेक्षते किमित्यनेन समर्थयन्नाह ।

४ हे जगन्मातः ! वयं भवती रक्षिष्यतीति विश्वासेन निर्भयं चरामः, एवं स्थिते (अस्मान्) मोक्षं प्रापय, नरकं वा नय,

निःश्रेयसं गमय वा निरयं नयेर्वा
कीर्तिं लभस्व यदि वा महतीमकीर्तिम् ॥ ४ ॥

विश्वस्येति । हे विश्वस्य जगतः धात्रि मातः ! भवती श्रीः परिपास्यति इति सम्यक् विश्वस्य विश्वासं प्राप्य वयं तु अभयं यथा तथा चरामः, अतः निःश्रेयसं मोक्षं गमय, वा नरकं निरयं नयेः प्रापयेः । नीञ् प्रापणे इत्यस्माल्लिङ् । वा तेन कर्मणा कीर्तिं दीनोद्धरणरूपाम् अकीर्तिम् अधःपातनरूपम् अयशः लभस्व । यथासङ्ख्यमलकारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ४ ॥

उच्चैरकृत्रिमगिरो यदि नाऽब्धिघोषा
उन्मादिनां फणितयः स्मृतयश्च नो चेत् ।
नारायणप्रणयिनीं नमतो मम त्वां
नैःश्रेयसी न भविता कथमम्ब संपत् ॥ ५ ॥

उच्चैरिति । हे अम्ब ! उच्चैः अब्धिवत्समुद्रवत् घोषा यासां(?) ताः अकृत्रिमगिरः वेदा'स्त्वां पद्मिनी'मित्यादयः । यदि न, वा उन्मादिनां मुक्तानां(?) फणितय उक्तिरूपाः स्मृतयः मन्वादयः

कीर्तिं प्राप्नुहि (अश्रितस्य मोक्षप्रापणेन) महतीमपकीर्तिं वा लभस्व (विश्वस्तस्य दुर्गतिनयनेन) इति सप्रणयमाह ।

५ हे अम्ब ! श्रेष्ठा वेदवाचो यदि समुद्रघोषाः (समुद्रनादवन्निरर्थाः) यदि न (भवन्ति) एवं स्मृतयो ऽपि यदि उन्मत्तप्रलपितानि (तद्वदपार्थानि) न (भवन्ति) तर्हि नारायणप्रेयसीं त्वां नमस्कुर्वतो मम मुक्तिसम्पत्तिः कथं न स्यादिति श्रुतिस्मृत्योः प्रमाणमूर्धन्यतया तदुक्त्यनुसारेण त्वां नमतो मम मुक्तिरवश्यंभाविनीत्याह ।

'सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूतेत्यादयः' नो चेत् तर्हि नारायणस्य प्रणयिनीं प्रियां त्वां नमतः मम नैःश्रेयसी मोक्षरूपा संपत् कथं भविता तर्हि नेति भावः(?) । सम्भावनाऽलङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ५ ॥

गीतोपदेशगुरुपत्नि कृताऽऽगसो मे
गोप्त्री त्वमेव भवताद्भवतापभाजः ।
आत्माऽवने ऽप्यकुशलैरपरैः सुरैः किं
बद्धः स्वयं किमु विमोचयिता बताऽन्यम् ॥ ६ ॥

गीतेति । हे गीतोपदेशगुरोः कृष्णस्य पत्नि ! कृताऽगसः विहिताऽपराधस्य भवस्य तापभाजः दाहमेविनः मे मम गोप्त्री रक्षिका त्वमेव भवतात् । आशिषि तातङ् । तत्र हेतुः आत्मनः स्वस्याऽपि अवने रक्षणे ऽकुशलैरदक्षैरपरैरितरैः सुरैः किं ? तथा हि वत वेदे । स्वयं बद्धः अन्यं पुरुषं विमोचयिता किमु ? नेत्यर्थः । काव्यलिङ्गार्थान्तरन्यासपरिकरालङ्काराः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ६ ॥

कर्माहृतिर्मतिरुपास्तिरिति प्रतीतै-
र्मुक्तो मुकुन्दसुविलासिनि मुक्त्युपायैः ।

---

६ हे गीतोपदेशगुरोः (कृष्णस्य) पत्नि ! संसारसन्तापभाजः कृतापराधस्य मम त्वमेव रक्षिका, आत्मरक्षणे ऽप्यसमर्थैरन्यैर्देवैः किं?मिति स्वयं बद्धो ऽन्यान् कथं मोचयेदित्यनेनोपोद्बलयन्नाह।

७ हे मुकुन्दसुन्दरि ! अम्ब ! कर्माहृतिः (सत्कर्माचरणं) मतिः (मननम्) उपास्तिः (उपासनम्) इत्येवं प्रसिद्धैर्मोक्षोपायैः) मुक्तः (रहितः) अनेकप्रकारकाऽपराधशेवधिरसमत्सदृशो

अस्माद्दृशस्तत्र जगत्यनुकम्पनीयो
नानाऽपराधनिधिरम्ब न लभ्यते ऽन्यः ॥ ७ ॥

कर्मेति । हे मुकुन्दस्य सुविलासिनि ! पट्टमहिषि ! कर्माहृतिः सत्कर्मकरणं, मतिः सन्मतिः, उपास्तिर्देवतोपासनम्, इति प्रतीतैः । प्रतीते प्रथितख्यातेत्याद्यमरः । मुक्त्युपायैर्मोक्षसाधनैर्मुक्तस्त्यक्तः नानाऽपराधानां निधिः खनिः अतः जगति अनुकम्पनीयः दयनीयः अन्यो मद्यतिरिक्तः हे अम्ब ! अस्यास्तव यशः ? न लभ्यते न प्राप्यते अतः पापिशेखरं मां सकलोपायत्यक्तमुद्धृत्य यशो लभस्वेति भावः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् । अत्र त्यक्त इति पाठश्चारुतरः ॥७॥

पापार्थकोपकलुषीकृतनाथचेतः-
पाथःप्रसादनविधौ कतकायितोक्तिम् ।
यो ऽहं भवामि सभयो यदुनाथयोषे
तां त्वामनन्यशरणः शरणं प्रपद्ये ॥ ८ ॥

पापेति । हे यदुनाथस्य श्रीकृष्णस्य योषे पत्नि ! यः भ-

ऽन्यस्तव दयनीयो जगति न लभ्यते इति सर्वथा गतिरहितस्य मम त्वमेव मुक्तिप्रदेत्याह ।

८ हे यदुनाथयोषे ! (कृष्णपत्नि !) यो ऽहं सभयो भवामि (संसारादपरिच्छिन्ना भीतिर्यस्यैवं भूतो ऽस्मि) (सोऽहं) पापहेतुककोपाऽऽविलीकृतहरिमानसरूपजलनिर्मलीकरणविधौ कतकायितोक्तिं (कतकबीजायमाना निर्मलीबीजायमाना उक्तिर्यस्यास्तां, निजवचनेन सकोपहरिचित्तप्रसादिनीमिति यावत्) तां (प्रसिद्धां) त्वाम् अनन्यगतिः (सन्) शरणं प्राप्तो ऽस्मीत्याह ।

भवामितभय इति २ पु० ।

वात्संसारात् अमितं विपुलं भयं यस्य तादृशः अहम् अनन्यशरणः त्वद्व्यतिरिक्तरक्षकशून्यः सन् पापं कलुषम् अर्थः निमित्तं यस्य तेन कोपेन रोषेण कलुषीकृतस्य आविलीकृतस्य । कलुषो ऽनच्छ आविल इत्यमरः । नाथस्य श्रीहरेश्चेतसः अन्तःकरणरूपस्य पाथसः उदकस्य प्रसादनविधौ स्वच्छीकरणे कतकः । 'निवळीबीज'मिति लोके । तदिव आचरन्ती उक्तिर्व्याहारो यस्याः सा तां पापक्षमापणोक्तिरूपामिति यावत् । तां प्रसिद्धां त्वां लक्ष्मीं प्रपद्ये शरणमागतो ऽस्मीत्यर्थः । काव्यलिङ्गम्० । वसन्ततिलकावृ० ॥ ८ ॥

निरतिशयविभूते देवि निष्किञ्चनो ऽहं
भवदवपरितप्तो भास्वराऽऽनन्दमूर्ते ।
त्वदुपजनितबोधस्त्वज्जुषः कैटभारे-
श्चरणनलिनयोर्मामेनमद्याऽर्पयामि ॥ ९ ॥

निरतिशयेति । हे निरतिशया विभूतिरैश्वर्यं यस्यास्तत्सम्बुद्धौ हे देवि ! हे भास्वरा देदीप्यमाना आनन्दरूपा च मूर्तिर्यस्यास्तत्सम्बुद्धौ अकिञ्चनो दरिद्रः भवदवेन परितप्तश्चाऽहं, तस्मात्त्वामेव प्रपद्ये, एवं त्वत्तः उपजनितः सञ्जातः बोधो ज्ञानं यस्य सः त्वां जुषते प्रीत्या सेवते तस्य त्वत्सहितस्येत्यर्थः । उभयोर्भेदाऽभावात् कैटभारेर्भगवतः चरणे नलिने इव तयोः अद्य एनं मां कविम् आत्मानमेव अर्पयामि समर्पयामीत्यर्थः । परिकरालङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ ९ ॥

---

९ हे सर्वातिशाय्यैश्वर्ये ! प्रस्फुरदानन्दमूर्ते ! दरिद्रः संसाररूपवनाऽनलसन्तप्तो ऽहं त्वया समुत्पादितज्ञानः सन् आत्मानं त्वत्सहितस्य हरेः पादपद्मे समर्पयामीत्यात्मसमर्पणं प्रतिजानीते ।

महति भवती मामार्याणां कुले समजीजनद्
भवपथपरिश्रान्तं छायातरूननयद् गुरून् ।
शरणवरणं साङ्गं शौरावचीकरदिन्दिरे
किमिह बहुना संपूर्णो मे चिरेण मनोरथः ॥ १० ॥

महतीति । हे इन्दिरे कमलवासिनि ! भवती लक्ष्मीः मां कविम् आर्याणां श्रेष्ठानां महति पूज्ये कुले वंशे समजीजनत् उत्पादयामास । जन जनने इत्यस्माण्णिजन्तात् लुङ्, ततश्चलौ चङि सन्वद्भावादित्वं दीर्घश्च । तथा भवपथे संसारमार्गे परिश्रान्तमतिखिन्नं मां छायाप्रधानान् तरून् वृक्षरूपान् गुरून् देशिकान् अनयत्प्रापयामास । अकथितं चेति द्विकर्मत्वम् । पुनर्मां मया कृत्वा शौरौ साङ्गं यथाविधि शरणवरणं मम रक्षणं कुर्विति प्रार्थनाम् अचीकरत्कारयामास । किं बहुना, इह अस्मिन् लोके जन्मनि वा अचिरेण द्रुतमेव मे मनोरथः इच्छा सम्पूर्णः संपन्नः अभूदिति भावः । कारकदीपकालङ्कारः । हरिणीवृत्तम् ॥ १० ॥

हृद्यं पद्यसहस्रमेतदनघं संशृण्वतः कम्पतां
मोदेनाऽऽदिमशाब्दिकस्य फणिनो मूर्धा सहस्रं मुहुः ।

---

१० हे श्रीः ! भवती मां श्रेष्ठानामुच्चे वंशे उत्पादितवती, संसाराऽध्वक्लान्तं (मां) छायातरून् (छायाप्रधानवृक्षरूपान्, आश्रयदानेन श्रान्तिहरान्) गुरून् प्रापितवती, एवं हरौ मां शरणाङ्गीकरणं सर्वतः कारितवती, बहूक्त्या ऽलं, चिरेण मे ऽभीप्सितं परिपूर्णमिति स्तोत्रसंपूर्तिजन्यमानन्दमाविष्करोति ।

तत्कालोदितचारुमारुतधुतत्वत्केलिगाढश्रमं
प्रत्नं संप्रति मे प्रसीदतु रमे पक्षीन्द्रवाहं महः ॥ ११ ॥

हृद्यमिति । हे रमे । हृदयस्य प्रियं हृद्यम् अनघं निष्पापम् एतन्मन्निर्मितं पद्यानां श्लोकानां सहस्रं मोदेन हर्षेण संशृण्वतः आदिमशाब्दिकस्य भाष्यकारसंज्ञकस्य फणिनः शेषस्य मूर्ध्नां शिरसां सहस्रं मुहुर्वारं वारं कम्पतां चलतु । स एव कालः समयः तस्मिन्नुदितेनोत्पन्नेन चारुमारुतेन सुन्दरवायुना धुतः गतः तव केल्याः क्रीडायाः गाढः अत्यन्तः श्रमो यस्य तत् प्रत्नं, पुराणे प्रतनप्रत्नेत्यमरः । पक्षीन्द्रो गरुडः वाहः वाहनं यस्य तन्महः विष्ण्वाख्यं तेजः मे प्रसीदतु । प्रसन्नं भवतु । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ११ ॥

येयं नाऽऽद्रियते कृतिः कतिपयैरीर्ष्यागृहीतैर्जनै-
श्चित्रं सैव विपश्चितामकलुषे चित्ते विधत्ते मुदम् ।
विश्वस्याऽम्ब मनो दुनोति दयिताविश्लेषिणां या नृणां
नो किं कोकिलकाकली भवति सा तोषाय योषाजुषाम् १२

या इति । हे विश्वस्याऽम्ब ! जगतो मातः ! या इयं पूर्वग्रथिता लक्ष्मीसहस्ररूपा कृतिः काव्यरूपा ईर्ष्यया मत्सरेण

---

११ हे भगवति ! हृदयप्रियमनवद्यमेतत् पद्यसहस्रमाकर्णयतः प्रधानव्याकरणविद्याचार्यस्य फणिनः (महाभाष्यकारपतञ्जलितया ऽवतीर्णवतः शेषस्य) शिरःसहस्रम् (अभिनन्दकतया) कम्पताम्, तत्कम्पनावसरोत्पन्नवाताऽपनीतभवनीक्रीडाघनपरिश्रमं पक्षीन्द्रवाहं (गरुडवाहनकं) प्रसिद्धं तेजो (हरिरूपम्) अधुना मम प्रसादं करोत्विति निजकविताप्रशंसापूर्वकमाशास्ते ।

गृहीतैर्ग्रस्तैः कतिपयैर्जनैर्मानवैर्नाद्रियते न स्वीक्रियते सैव कृतिरित्यर्थः। विपश्चितां धीमताम् अकलुषे स्वच्छे चित्ते मुदं हर्षं विधत्ते करोति। अत्र दृष्टान्तः, या इयं कोकिलस्य पिकस्य काकली अव्यक्तमधुरध्वनिः। काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनावित्यमरः। दयितया विश्लेषिणां वियुक्तानां नृणां मनः दुनोति खेदयति सा काकली योषाजुषां सस्त्रीकानां पुंसां पुरुषाणां तोषाय हर्षाय भवति नो किं? शार्दूलविक्री० ॥ १२ ॥

बहुस्तबकभासुरस्तव नवस्तवस्त्वस्तरुः
प्रशस्तविबुधस्तुतस्त्रियुगनायिके वस्तुतः।
समस्तमपि वाञ्छितं वितनुते सदानन्दन-
स्थितिः सुरभिलै रसैरपि दिशो दशामोदयन् ॥ १३ ॥

बहिति। हे त्रियुगस्य विष्णोर्नायिके! बहुभिरनेकैः स्तबकैः प्रकरणरूपैरन्यत्र गुच्छैः भासुरो देदीप्यमानः तथा प्रशस्तैर्विबुधैर्देवैः पण्डितैश्च स्तुतः तव नवस्तवः एतत्सहस्रपद्यरू-

---

१२ हे जगन्मातः! विरलैर्मत्सरिभिः कैश्चिज्जनैर्येयं रचना न बहुमान्यते सैवेयं मनीषिणां निर्मले ऽन्तः करणे सन्तोषं तनुते इति प्रियावियोगिनां जनानां मानसं यः पीडयति स एव कोकिलसूक्ष्ममधुरध्वनिः संयुक्तानां तोषाय न भवति किम्? इत्यनेन द्रढयन्नाह।

१३ हे त्रियुगनायिके! (त्रिविक्रमभार्ये) बहुस्तबकभासुरः, (बहुभिः स्तबकैः प्रकरणैः गुच्छैश्च भास्वरः) श्रेष्ठैः पण्डितैर्देवैश्च विनुतः, सदानन्दनस्थितिः (सतामानन्ददा स्थितिर्यस्य, सर्वदा नन्दनवने स्थितिर्यस्य स च) सुगन्धिभिः रसैः (शृङ्गारादिभिः, मकरन्दैश्च) दश हरितः आमोदयन् (तोषयन्, सुरभिताः कुर्वंश्च) अयं तव स्तवस्त्वस्तरुः (स्तोत्रकल्पवृक्षः) समग्रमभीप्सितं पूरयतीति स्तवे सुरतरुत्वारोपणपुरःसरं सकलाभीष्टप्रदत्वं वर्णयन्नाह।

पनूतनस्तोत्रं वस्तुतः सत्यं स्वस्तरुः कल्पद्रुः, अतः सतामानन्दने पक्षे सदा सर्वदा नन्दनवने च स्थितिर्यस्य तथा सुरभिलैः सौरभयुक्तैः रसैः शान्तादिनवभिः पक्षे मकरन्दैः दशाऽपि दिशः प्राच्यादीः आमोदयन् हर्षयन्सन् समस्तं समग्रमपि वाञ्छितप इष्टं वितनुते। एतत्पद्यसहस्रपठनात्सर्वेष्टसिद्धिप्राप्तिः फलं भवतीति भावः। श्लेषरूपकसमालङ्काराः। पृथ्वीवृत्तम् ॥ १३ ॥

श्लोकाः श्लाघाऽवसरतरलीभूतवेधःपुरन्ध्री-
चूडागुच्छप्रसृमरमधुस्रोतसा जातसाम्याः ।
विश्वाऽम्ब त्वद्गुणपरिचये वीततन्द्रान् सुधीन्द्रान्
प्रीणन्त्येते मम परमनोभैरवा धीरवादाः ॥ १४ ॥

श्लोका इति। हे विश्वाऽम्ब ! श्लाघायाः स्तुतेरवसरे समये तरलीभूतायाश्चञ्चलीभूतायाः वेधःपुरन्ध्र्याः ब्रह्मपत्न्याः सरस्वत्याः चूडागुच्छादवतंसगुच्छात्प्रसृमरेण विसृत्वरेण मधुनो मकरन्दस्य स्रोतसा अम्बुसरणेन। स्रोतोऽम्बुसरणं स्वत इत्यमरः। जातं साम्यं तुल्यत्वं येषां ते तथा मम परस्य त्वद्भक्तस्याऽज्ञस्य भैरवा भयङ्कराः धीरवादरूपा एते श्लोकाः पद्यानि पद्ये यशसि च श्लोक इत्यमरः। तव गुणानां परिचये वीततन्द्रान्निरलसान् सुधीन्द्रान् प्रीणन्ति। उपमाकाव्यलिङ्गालङ्कारौ। मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १४ ॥

---

१४ एतत्स्तोत्राऽभिनन्दनाऽवसरचञ्चलीभूतवाग्देवताकेशपाशगतकुसुमस्तबकनिःसरन्मकरन्दक्षरणप्राप्तसादृश्याः, मत्सरिजनमानसभयङ्कराः गम्भीरोक्तिसहिता मदीया एते श्लोकाः (सहस्रं पद्यानि) त्वदीयगुणस्तवे ऽनलसान् विपश्चिद्वरान् संतोषयन्तीत्याह।

अम्ब त्वद्गुणलेशपेशलमिदं डिम्भस्य मे जल्पितं
साकं लोकपतिस्त्वया निशमयन्नाकं विधातुः पदम् ।
मोक्षं चाऽननुरूपमेव गणयन् मोदान् महोदारधी-
र्मन्ये सम्प्रति पारितोषिकमसावन्वेषयन्मे हरिः ॥ १५ ॥

अम्बेति । हे अम्ब ! ते(?) गुणानां लेशेन पेशलं रमणीयं दक्षे तु चतुरपेशलेत्यमरः । डिम्भस्य । पोतः पाको ऽर्भको डिम्भ इत्यमरः । मे जल्पितम् प्रलपितं उक्तं भाषितमुदितं जल्पितमित्यमरः । लोकपतिर्हरिः त्वया साकं निशमयन् नाकं स्वर्गं तथा विधातुः पदं ब्रह्मलोकं पुनर्मोक्षं च अपवर्गमपि अननुरूपमयुक्तमेव फणयन्वदन् सन् महती उदारा च धीर्यस्य सः मोदाद्धर्षात्सम्प्रति मे पारितोषिकं 'बक्षिशी'ति लोके । अन्वेषयन् गवेषयन् आस्ते इति मन्ये । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १५ ॥

समस्तगुणशेवधेरमृतकल्पसूक्तेस्तव
स्तवस्य परिशीलनात् फलमुपैति यः प्रार्थितम् ।

---

१५ हे जननि ! शिशोरपि मे त्वदीयगुणसंसर्गसुन्दरं जल्पनं (भाषणं) त्वया सहाऽऽकर्णयन् स्वर्गं, ब्रह्मलोकम्, अपवर्गं चाऽयोग्यमेव मन्वानो ऽतिवदान्यबुद्धिर्हरिरधुना मे पारितोषिकमनुरूपं गवेषयन्नास्ते इति स्वस्तोत्रस्य महार्घत्वं प्रतिपादयति ।

१६ हे अम्ब ! निखिलगुणनिधेरमृततुल्यवचनस्य तवास्य स्तवस्याऽभ्यासाद् यो वाञ्छितं फलं लभते, कामधेनुक्षीरदोहाज्जनो यदि भूतिं लभेत स तेन (एतत्स्तवाभ्यासिना) उपमीयते नाऽन्य इति का-

---

१ फणयन्निति १ पु० पा० ।

लभेत यदि वेतनं सुरभिदुग्धदोहाज्जनः
स काममुपमीयते[1] जननि तेन नैवेतरः ॥ १६ ॥

समस्तेति । हे जननि ! यः पुमान् तव समस्तगुणशेवधेः सकलगुणनिधेः अमृतकल्पसूक्तेः सुधामधुरस्य अस्य स्तवस्य परिशीलनात् पठनादिना प्रार्थितं फलमुपैति स तेन परिशीलनकर्मणा इतरं कामं नैवोपनीयते न प्राप्यते(?) इति काकुः, तर्हि प्राप्यतएव । अत्र दृष्टान्तः । जनः दोहनकर्मणि वेतनादिना नियुक्तः सुरभिदुग्धदोहनाद्वेतनं भृतिं यदि लभेत तावता सः इतरं कामं नोपनीयते इति न अपि तु सर्वान्कामानवाप्नुयादिति भावः(?) । अत्र वर्ण्याऽवर्ण्यानां धर्मैक्येन दीपकमलंकारः । पृथ्वी० ॥ १६ ॥

साऽऽनन्दं ये सरसमनसः स्वादु लक्ष्मीसहस्रं
जेगीयन्ते जगति जनितश्रीनिवासप्रसादम् ।
शान्तत्रासां विततिममितां शर्मणां निर्मिमाणा
तेषामेषा विहरतितरामिन्दिरा मन्दिरेषु ॥ १७ ॥

सानन्दमिति । सरसं सप्रीतिकं मनो येषां ते ये पुमांसः जनित उत्पन्नः श्रीनिवासस्य प्रसादो यस्मात्तत् स्वादु मधुरं

प्रधेनुक्षीरदोहिन आप्तकामतया वेतनं प्राप्तव्यं यथा न भवति तथैतत्स्तोत्रपाठकस्याऽऽप्तव्यं फलं नाऽवशिष्यत इति स्तोत्रपाठफलमाह ।

१७ हे मातः ! रसिकान्तरङ्गा ये उत्पादितनारायणप्रीति मधुरं लक्ष्मीसहस्राख्यमेतत् स्तोत्रं सहर्षं जगति जेगीयन्ते (पुनः पुनर्गायन्ति) तेषां गृहेषु अपगतिभीतिं सुखसन्ततिं कुर्वन्ती एषा लक्ष्मीरत्यन्तं क्रीडते इति पुनरेतत्स्तोत्रपाठफलमाह ।

---

१ उपनीयते इति २ पु० पा० ।

लक्ष्मीसहस्रं जगति भुवि जेगीयन्ते ऽभीक्ष्णं गायन्ति तेषां मन्दिरेषु गृहेषु शान्तः त्रासो यस्याः ताम् अमितां बह्वीं शर्मणां कल्याणानां वितर्ति विस्तारं तिर्मिमाणैषा मत्स्तुत्यमाना(?) मद्बुद्धिस्था इन्दिरा लक्ष्मीर्विहरतितराम् । अत्यन्तं क्रीडतीत्यर्थः । मन्दाक्रान्ता० ॥ १७ ॥

पौत्रेणाऽऽत्रेयगोत्राभरणनयचणश्रीनिवासाऽध्वरीन्दोः
श्रीमद्रामाङ्घ्रिभक्तिप्रमुदितरघुनाथार्ययज्वाऽऽत्मजेन ।
वेदान्ताचार्यपादाम्बुजिनिहितहृदा वेङ्कटाऽऽर्येण क्लृप्तं
रम्यं लक्ष्मीसहस्रं पठत दृढतरं नित्यकल्याणकामाः॥ १८॥

इति श्रीमत्काञ्चीनगरनायकताताचार्यभागिनेयवाजपेयसर्वपृष्ठाऽप्तोर्यामादियाज्यात्रेयवंशमौक्तिकीभवदप्पय्याचार्यतनूभवस्य श्लेषयमकचक्रवर्तिनो रघुनाथाचार्ययज्वनः पुत्रेण वेङ्कटाचार्येण विरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे फलस्तबकः पञ्चविंशो ग्रन्थश्च सम्पूर्णतामगमत् ॥ २५ ॥

पौत्रेणेति । हे नित्यं कल्याणे कामो येषां तत्सम्बुद्धौ, हे नराः! आत्रेयगोत्रस्य आभरणभूतश्चाऽसौ नयचणो न्यायवित्त,-

---

१८ हे सुस्थिरक्षेमेप्सवः ! आत्रेयगोत्राऽलङ्कारनीतिज्ञश्रीनिवासाध्वरिनप्त्रा, रघुनाथपदभक्तिसंतुष्टरघुनाथाचार्ययज्वसुतेन वेदान्ताचार्य(वेङ्कटनाथनामकनिजगुरु)चरणसरोजासक्तमानसेन वेङ्कटाचार्येण रचितं मनोहरमिदं लक्ष्मीसहस्रं साऽऽग्रहं पठतेति निजवंशोत्कीर्तनपुरःसरमुपदिशन् स्तबकं स्तोत्रं चोपसंहरति ।

स्तेन विन इति चणप् । श्रीनिवाससंज्ञकः अध्वरीन्द्रुर्यायजूक-
राजा(?)तस्य पौत्रेण नप्त्रा, पुनः श्रीमद्रामाङ्घ्रिभक्त्या प्रमुदितो यो-
रघुनाथाख्य आर्ययज्वा श्रेष्ठयायजूकस्तस्याऽऽत्मजेन पुत्रेण, पुन-
र्वेदान्ताऽऽचार्याणां रामानुजगतप्रवर्तकलक्ष्मणाचार्याणां यद्वा
स्वस्य कवेर्वेदान्ताऽध्यापकवेङ्कटाऽऽचार्याणां पादाम्बुजे निहि-
तं हृन्मनो येन तेन वेङ्कटार्येण वेङ्कटाऽध्वरिकविना क्लृप्तं निर्मितं
रम्यं मनोहरम् इदं श्रीमल्लक्ष्मीमहस्रं दृढतरं श्रद्धाभक्तिसमन्विता-
ऽर्थानुसन्धानसहितमित्यर्थः । पठत परिशीलयत, तेन च भजत
सर्वमपि मङ्गलमिति शिवम् । स्रग्धरावृत्तम् ॥ १८ ॥

श्रीकृष्णात्रिकुलोद्भवः शिवमहीपालस्य यः सद्गुरु,-
र्देवीपाद्मयवान् यजुःश्रुतिधरः सिद्धेश्वरो योगराट् ।
रामस्तत्तनयः समस्तविबुधैः काश्यां कृताग्र्यार्चनः
कृष्णस्तस्य सुतः कलासु कुशलस्तस्याऽप्यभूदात्मजः॥१॥
यः श्रीरामपदाम्बुजद्वयरमाऽऽस्वादैकरोलम्बको
वेदव्याकृतिकाव्यनाटककरा(?)लङ्काररत्नाकरः ।
यावद्बुद्धिबलोदयं विवृतवान् स श्रीनिवासः कविः
स्तोत्रं वेङ्कटयज्वनिर्मितमिदं लक्ष्मीसहस्राऽभिधम् ॥२॥
अनेकाऽर्था एकपदाद्बुद्ध्या संशोध्य यत्नतः ।
अस्माभिर्निष्कासिता दैवे रत्नानीव यथा ऽम्बुधेः ॥ ३ ॥
स्वस्तिश्रीनृपशालिवाहनशके ऽब्ध्यष्टाऽद्रिधात्रीमिते
वर्षे दुन्दुभिसंज्ञके हरितिथौ मार्गाऽऽद्यपक्षे गुरौ ।
टीकेयं करवीरनामनगरे लक्ष्मीसहस्रस्तुते-
र्नीता ऽन्तं रघुवीरसुन्दरपदद्वन्द्वारविन्दे ऽर्पिता ॥ ४ ॥
मूलात्यन्तराभावादज्ञानाद्भ्रान्तितो ऽपि वा ।
यदत्राऽसङ्गतं तन्मे शोधनीयं महत्तमैः ॥ ५ ॥

सूक्तमत्राऽस्ति यत्प्रायस्तद्गुरोरेव मे न हि ।
दुरुक्तमस्ति चेत्किञ्चित्तन्ममैव गुरो र्न हि ॥ ६ ॥
विद्वांसो यदि मे दोषान् गुणान् वा कथयन्तु तत् ।
तुल्यं मनो मे मनुते ह्यज्ञोक्तिः कष्टदा भवेत् ॥ ७ ॥
इष्वासमार्गणविभूषितपाणिकञ्जात्
साऽम्भस्तडिज्जलधरोपमनीलदेहात् ।
आजानुबाहुयुगुलाद्रविवंशदीपाद्
रामात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥ ८ ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां फलस्तबकः पञ्चविंशो ग्रन्थश्च सम्पूर्णतां पफाणतमाम् ॥ २५ ॥

दहनगुहाऽऽननन्देन्दु(१९६३)मिते भूपस्य विक्रमस्याब्दे ।
संक्षिप्य वृत्तिरेषा रचिता काश्यां हरिप्रियाप्रीत्यै ॥ १ ॥
साग्रं विलोक्य सम्यग् विचार्य मत्या ऽत्रधूतमत्सरया ॥ २ ॥
प्राचीननव्यवृत्त्योस्तरतमभावं विदन्तु विद्वांसः ॥ ३ ॥
गौतमगोत्रधुरन्धरनृसिंहसूरेः सुनो विनीतात्मा ।
तैलङ्गरामशास्त्री कृत्वेमां वृत्तिमार्पयल्लक्ष्म्यै ॥ ४ ॥

इति श्रीमानवल्लयुपाह्वतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसहस्रावतरणिकाभिःश्रेणिकायां फलस्तबको ग्रन्थश्च सम्पूर्णः ।

१ अस्यां चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरै सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्रेषु एकः स्तबको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते।

२ एकस्मिन् स्तबके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते।

३ प्राचीना दुर्लभाश्चाऽमुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शन, व्याकरण:, धर्मशास्त्र, साहित्य, पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते।

४ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठालयाऽध्यापकाः पण्डिता अन्येच शास्त्रदृष्टयो विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो भवन्ति।

५ भारतवर्षीयै, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्च एतद्ग्राहकैर्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम् मुद्राः ७ आणकाः ८

६ कालान्तरे प्रतिस्तबकं " " १ " ०

७ प्रापणव्ययः पृथग् नास्ति।

८ साम्प्रतं मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः-

		मुद्रिताः स्तबकाः
(१) संस्काररत्नमाला। गोपीनाथभट्टकृता	(संस्कारः)	२
(२) शब्दकौस्तुभः। भट्टोजिदीक्षितकृतः	(व्याकरणम्)	१०
(३) श्लोकवार्तिकम्। भट्टकुमारिलविरचितम् पार्थसारथिमिश्रकृत-न्यायरत्नाकराख्यया व्याख्यया सहितम् सम्पूर्णम्।	(मीमांसा)	१०
(४) भाष्योपबृहितं तत्त्वत्रयम् विशिष्टाद्वैतदर्शन प्रकरणम् श्रीमल्लोकाचार्य्यप्रणीतम्। श्रीनारायणतीर्थ विरचित भाष्टभाषा प्रकाश सहितम्। स०	(वेदान्तः)	२
(५) करणप्रकाशः। श्रीब्रह्मदेवविरचितः सम्पूर्णः	(ज्योतिषः)	१
(६) भाट्टचिन्तामणिः महामहोपाध्याय-श्रीगागाभट्ट विरचितः। तर्कपादः	(मीमांसा)	२
(७) न्यायरत्नमाला-श्रीपार्थसारथिमिश्र वि० स०	(मीमांसा)	२
(८) ब्रह्मसूत्र भाष्यम्-बादरायण प्रणीत वेदान्त सूत्रस्य यतीन्द्र श्रीमद्विज्ञानभिक्षु कृत व्याख्यानम्। सम्पूर्णः।	(वेदान्तः)	६
(९) स्याद्वादमञ्जरी-मल्लिषेणनिर्मिता सम्पूर्णा।	(जैनदर्शनम्)	२
(१०) सिद्धित्रयम्-विशिष्टाद्वैत-ब्रह्मनिरूपणपरम्-श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६ यामुनमुनिभिर्विरचितम्। सम्पूर्णम्	(वेदान्तः)	१
(११) न्यायमकरन्दः। श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसंगृहीतः आचार्यचित्सुखमुनिविरचितव्याख्योपेतः	(वेदान्तः)	३
(१२) विभक्त्यर्थनिर्णयःन्यायानुसारिप्रथमादि-सप्तविभक्तिविस्तृतविचाररूपः म० म० श्रीगिरिधरोपाध्यायरचितः। सम्पूर्णः	(न्यायः)	५

(१३) विधिरसायनम् श्रीअप्पयदीक्षितकृतम् स० (मीमांसा)
(१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसोमेश्वरविरचिता । } (मीमांसा) १
(१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता । श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता । } (वेदान्तः)
(१६) मीमांसाबालप्रकाशः (जैमिनीयद्वादशाध्यायार्थसंग्रहः) श्रीभट्टनारायणात्मजभट्टशङ्करविरचितः । } (मीमांसा)
(१७) प्रकरणपञ्चिका (प्रभाकरमतानुसारि मीमांसादर्शनम्) महामहोपाध्यायश्रीशालिकनाथमिश्रविरचितम् । श्रीशङ्करभट्टकृता मीमांसासारसंग्रहश्च । सम्पूर्णः (मीमांसा) ३
(१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यासप्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतश्च । (वेदान्त) ३
(१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम् महामहोपाध्यायश्रीकर्काचार्यविरचितभाष्यसहितम् । १२
(२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् श्रीभास्कराचार्यविरचितम् (वेदान्तः) १
(२१) श्रीहर्षप्रणीतम् खण्डनखण्डखाद्यम् आनन्द पूर्णविरचितया खण्डनफक्किकाविभजनाख्यया व्याख्यया (विद्यासागरी) ति प्रसिद्धया समेतम् । } (वेदान्तः) १
(२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता । १
(२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्—बालबोधिनीव्याख्ययाऽवतरणिकया च सहितम् । } ८
(२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता । (वेदान्त) २
(२५) क्रोडपत्रसंग्रहः अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाधर्याः प्रत्यक्षानुमानमाथुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दशक्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि । (न्यायः) १
(२६) ब्रह्मसूत्रम्,द्वैताद्वैतदर्शनम्।श्रीसुन्दरभट्टरचितसिद्धान्तसेतुकाभिधटीकासहितश्रीदेवाचार्यप्रणीतसिद्धान्तजान्हव्याख्यव्याख्यायु०
(२७) षड्दर्शनसमुच्चयः । बौद्ध नैयायिक कापिलय जैन वैशेषिक जैमिनीयदर्शन संक्षेपः । मणिभद्रकृतटीकया सहितः । हरिभद्रसूरिकृतः । }
(२८) शुद्धाद्वैतमार्तण्डः प्रकाशव्याख्यासहितः । प्रमेयरत्नार्णवश्च । १
(२९) अनुमानचिन्तामणिव्याख्यायाः शिरोमणिकृतदीधित्याः जागदीशी टीका । २ २
(३०) वीरमित्रोदयः । महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः । १ १

पत्रादिप्रेषणस्थानम् } हरिदासगुप्तः,
बनारस सिटी

BL Venkatadhvarin
1225 Shrīlakshmīsahsram
L3V4
1904
v.8

[redacted]

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY